

C H Hermansson

Socialism på svenska

Utgiven 1983

Bokens baksidestext:

Socialism på svenska — kan den finnas? Är inte socialismen liksom kapitalismen internationell? Överväger inte de olika samhällssystemens gemensamma drag? Svaret på dessa frågor är både ja och nej. Det finns likheter mellan historiskt existerande samhällen, som gör det befogat att tala om samhällssystem. Men det finns också olikheter mellan samhällena. Och ser man inte dem kommer man lätt vilse.

Hur kommer då socialismen att se ut i Sverige?

Denna fråga diskuterar CH Hermansson i en bok som börjar med mästern Palm och avslutas med ett kapitel om Sveriges internationella beroende. Däremellan finns en diskussion som handlar om demokrati, om självstyrelse, om arbetets betydelse, om folkrörelserna, om kampen mot de transnationella företagen och om mycket, mycket annat.

Innehåll

Förord	1
Socialism på svenska — finns det?	2
Mäster Palm kommer hem	3
Danielssons nya samhälle.....	6
Marx och Engels om socialismen.....	9
Pariskommunen	14
Kampen för demokrati	17
Var skall makten ligga?.....	21
Modell för ett dualistiskt system	23
Ekonomi och politik	25
Självstyrelse	29
Det skapande arbetet	32
Arbetets fördelning.....	36
Tillväxt, teknik, behov	40
I stället för stat.....	43
Leva tillsammans.....	46
Sverige i världen.....	48

Förord

I ett läge när det finns 32 miljoner arbetslösa enbart i de kapitalistiska sk OECD-länderna behöver man inte söka länge efter motiv för kravet på en grundläggande förändring av det ekonomiska systemet.

I över hundra år har arbetarrörelsen i vårt land hävdat att den sökta nya samhällsordningen måste vara socialistisk. Denna bok vill vara skriven i August Palms och Axel Danielssons anda och som ett led i strävan att förverkliga deras idéer.

Den kan naturligtvis inte ge en detaljerad bild av hur socialismen kommer att se ut i Sverige när den en dag blir verklighet. Men den framhäver starkt några väsentliga och ofta försummade drag i Marx' och Engels' teorier om vad som skulle präglade det socialistiska och kommunistiska samhället. Dessa är bl a:

- upphävande av arbetsdelningen,
- avskaffande av klasserna,
- statens bortdöende,
- människans frigörelse.

Denna skrift vill framför allt uppmuntra till debatt. Avgörande för socialismens framtid i Sverige är att dess anhängare bättre klargör sina positioner. De måste i den svenska verkligheten visa hur socialismen skall byggas som en samhällsform, ”vari envars fria utveckling är förutsättningen för allas fria utveckling” (*Kommunistiska manifestet*).

Stockholm i februari 1983
Författaren

Blott Sverige svenska krusbär har.
Carl Jonas Love Almqvist

All bildning står på ofri grund till slutet, blott barbari't var en gång fosterländskt;
Esaias Tegnér

Socialism på svenska — finns det?

Socialism på svenska — kan det finnas? Är inte socialismen liksom kapitalismen internationell? Överväger inte de olika samhällssystemens gemensamma drag?

Svaret på dessa frågor är både ja och nej. Det finns likheter mellan historiskt existerande samhällen, som gör det befogat att tala om samhällssystem. Men det finns också olikheter mellan samhällena. Och ser man inte dem kommer man lätt vilse.

I detta liksom i de flesta problem finns alltså en dialektisk spänning. Den uttrycks i de bägge citaten från Almqvist och Tegnér. Impulserna till den svenska utvecklingen har i hög grad kommit från andra länder, men samtidigt finns det också typiskt svenska företeelser.

Det här kan synas självklart, men om vi ser på den politiska debatten är det något som ofta glöms bort. Syndarna finns på olika håll, både bland borgerliga och bland socialister. Vissa tider dominerar glömskan av de internationella påverkningarna och internationella likheterna. Andra tider förbises det nationellt typiska och särskiljande.

Det finns olika sätt att särskilja och beteckna samhällen. Ett sätt är att utgå från vissa värderingar av hur ett samhälle bör se ut. Den som är socialist kan ställa upp vissa krav som enligt vederbörandes mening måste vara uppfyllda för att ett samhälle skall kunna kallas socialistiskt. Ett annat sätt är att utgå från den ena eller andra samhällsteorin som placerar olika typer av samhällen i historisk eller logisk ordning. Marxismen ställer sålunda in samhällena i följande historiska trappa: urkommunismen, slavsamhället, feodalismen, kapitalismen, socialismen (kommunismen). Vad som skiljer stegen åt anses vara produktivkrafternas utveckling som i sin tur bestämmer produktionsförhållandena. Dessa svarar på frågan i vems besittning produktionsmedlen befinner sig, om de ägs av den ena eller andra utsugarklassen eller av hela samhället gemensamt.

Det första betraktelsesättet kan kallas subjektivistiskt, det andra historiskt—lagbundet. En kollision kan lätt uppstå mellan dessa båda sätt att särskilja samhällen. Den som är anhängare av det subjektivistiska betraktelsesättet kan tycka att ett visst samhälle, som den historiskt—lagbundna analysen placerar in i marxismens utvecklingstrappa som socialistiskt, inte uppfyller de krav som enligt hans mening bör ställas på ett sådant. En sådan debatt förekommer idag om samhällena i Östeuropa, som ibland kallas ”reellt existerande socialistiska samhällen”. Andra tycker att beteckningen ”statskapitalism” är mera träffande. Åter andra vill tala om ”diktatorsamhällen”.

Ett sätt att söka lösa konflikten är att införa begreppet ”övergångssamhälle”. Man kan då avse ett samhälle någonstans mellan kapitalism och socialism, med bådads fördelar eller — vilket kanske är vanligare — med bådads nackdelar. Men då har man kommit ut på den lösliga mark där begrepp som ”blandekonomi” och ”blandsamhälle” frodas. Utan att förneka att övergången från en samhällstyp till en annan inte försiggår ögonblickligen, inte ens i samband med en våldsam revolution, utan alltid tar en viss historisk tid — år, årtionden eller t o m århundraden — i anspråk, så kan man väl säga att begrepp som övergångssamhälle och liknande inte ger någon lösning på det problem vi diskuterar.

Någon lösning ger naturligtvis överhuvud taget inte benämningar och kampen om vilken benämning som är den riktiga i det ena eller andra konkreta fallet. Dessa strider har snarast karaktären av fanhissning, men de leder knappast den ena eller andra styrkan framåt.

Socialism på svenska? Kapitalism på tyska eller amerikanska? Är det begrepp som på något sätt

kan hjälpa oss? Ja, om vi är medvetna om deras begränsning. Vad de utsäger är det enkla, men som dock är värt att upprepa och betona, att socialismen lika litet som kapitalismen antar exakt samma gestalt när den slår rot i den ena eller andra nationens mark. Kapitalismen ser t o m rätt olika ut i Sverige och Förenta staterna, Chile och Sydafrika. Men kapitalism är det i samtliga fall, trots skillnaderna.

På motsvarande sätt är det och kommer det att vara med socialismen. Den ser redan idag olika ut i Sovjetunionen och i Kina, i Jugoslavien och på Kuba. Men socialism är det i samtliga fall, trots skillnaderna.

När antalet socialistiska länder förhoppningsvis ökar under de närmaste årtiondena kan man vänta sig att denna spridning ifråga om konkret utformning av samhällena kommer att tillta. Med varje nytt socialistiskt land kommer ytterligare en blomma med sin särskilda färg och doft i buketten. Om det blir hundra blommor till år 2000 vet ingen idag. Det väsentliga är att låta de olika blomstren växa i frihet.

Eller uttryckt på ett annat sätt: Den historiska utvecklingen i andra länder kan inte kopieras. Varje försök att göra detta leder till misstag och svårigheter, i värsta fall till undergång. Socialismen måste i varje land växa fram ur landets egen historiska utveckling, bygga på varje folks egna historiska erfarenheter och traditioner. Socialistiska förhållanden skapas av folk i oberoende och frihet.

Detta står inte i motsättning till att det socialistiska bygget måste utnyttja internationella erfarenheter. Framför allt måste det förenas med erkännandet av de många och växande internationella sambanden. Ingen stat kan idag leva isolerat och ensam lösa sina problem. Det gäller små stater, men det gäller också stora stater. Internationellt samarbete är en tvingande nödvändighet för att rädda mänskligheten undan kärnvapendöden, men också för att lösa svältens och miljöförstörelsens problem.

Att bygga socialism i ett land som Sverige reser också en rad särskilda problem på det internationella området, som vi avslutningsvis kommer in på. Här finns svårigheter, men de kan ju inte få avhålla oss från att fullfölja den kamp för ett socialistiskt Sverige som arbetarrörelsens pionjärer började för hundra år sedan.

Mäster Palm kommer hem

August Palm betecknas med rätta som banbrytaren för den socialistiska arbetarrörelsen i Sverige. Sin bekantskap med den socialistiska rörelsen och dess idéer hade han gjort under åren som skraddargesäll i Tyskland och Danmark. År 1871 blev han medlem i Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein i Haderslev i norra Schleswig. Han utvisades efter några år från Tyskland — motivet för myndigheterna var hans socialistiska agitation.

Palm bosatte sig nu i Danmark och var verksam i en lokal socialdemokratisk förening. Han trakasserades av reaktionära element och utsattes för misshandel. Hans ansökan om danskt medborgarskap avslogs. På hösten 1881 flyttade mäster Palm hem till Sverige och bosatte sig i Malmö. Där höll han den 6 november samma år sitt första socialistiska föredrag i Sverige. Föredraget var betitlat ”Hvad vilja socialdemokraterna?”. Den 11 november 1882 publicerade så Palm i sin tidning Folkviljan det första socialistiska programmet i Sverige. Det var antaget av Svenska socialdemokratiska arbetareförbundet, som hans organisation i Malmö då hette.

Från denna tid sker ett medvetet agitations- och organisationsarbete för att bygga upp en socialistisk arbetarrörelse i Sverige. Den kampen har alltså nu gått in i sitt andra århundrade.

Både August Palms föredrag i Malmö och det program han utarbetade var självfallet färgade av intrycken från den dåtida tyska och danska arbetarrörelsen, där Palm dittills hade varit verksam. Det var socialismen i den tyske socialdemokraten Lassalles tappning, som Palm hade insupit och det år 1875 av Tyska arbetarpartiet antagna Gotha-programmet, som var utgångspunkten för hans program.

Palms föredrag den 6 november 1881 i Hotell Stockholms stora sal i Malmö var i stor utsträckning en polemik mot de vanligaste vanföreställningarna om den socialistiska rörelsen. Han kritiserade påståendena att socialisterna ville dela allt lika, att de ville upphäva äktenskapet, att de förnekade kärleken till fosterlandet, att de var motståndare till religionen osv.

Särskilt mycket om hur det socialistiska samhället skulle se ut fick emellertid åhörarna inte veta. Palm vände sig mot påståendet att socialisterna inte ville respektera äganderätten. Det vill de göra fullt ut, sade han, men när äganderätten är till hinder för mänskligheten, för industrins och för statens intellektuella och ekonomiska utveckling, ”ja så vill vi hava den bortskaffat”.

August Palm kritiserade den kapitalistiska utsugningen och ställde kravet att arbetarna skall ha hela överskottet av sitt arbete. Men det får de inte förrän kapitalismen (Palm använde här uttrycket ”den fria konkurrensen”) är avskaffad och staten ordnar arbetet. Två olika möjligheter nämndes för ägandet av produktionsmedlen. Den ena var att staten övertog produktionen. Den andra att arbetarassociationer eller produktionsföreningar skötte om produktionen. Staten skulle hjälpa till med kapital eller överta räntegarantin om upplåning skedde av privat kapital.

I polemiken mot de vanföreställningar om socialismen som spreds på borgerligt håll fanns också positiva uttalanden om socialisternas samhällssyn. Palm fördömde äktenskap som blivit upprättade på någon annan grund än ömsesidig kärlek. Socialisterna ville ingalunda avskaffa äktenskapet, men det borde gå lättare och snabbare att erhålla skilsmässa. Religionen måste vara ”en hjärtesak”, dvs en privatsak. Palm krävde att kyrka och stat skulle skiljas åt. Barnen får inte påtvingas en viss religion i skolan, utan det skall vara vars och ens sak att lära sina barn den religion föräldrarna önskar.

Det agitatoriskt starkaste avsnittet i August Palms tal var hans polemik mot nationalhatet och mot kriget. Socialisterna hyllar internationalismen, det är sant, men de förnekar därför inte fosterlandskärleken. Men över kärleken till fosterlandet sätter de kärleken till hela världen, till hela mänskligheten, framhöll Palm. ”Är det inte ädlare och skönare att älska hela världen än att inskränka sin kärlek till en liten fläck som statsmännen efter behag kan inskränka eller utvidga?”, frågade han retoriskt. ”Bort med denna nationalstolthet som bara föder nationalhat. Vilket tungomål vi än talar — svenska eller franska, tyska eller danska — så låt oss inte glömma att vi är satta på jorden inte för att hata och slå ihjäl på kommando, utan för att skapa fred och för att inrätta samhället så att alla har nog men ingen för litet.” Se det var en vacker fredspredikan som har sin giltighet än i dag!

När Palm sammanfattade sin förkunnelse gjorde han det genom att säga att socialdemokratins grundläggande målsättning är ”arbetets ekonomiska ordnande genom staten”. Staten måste träda beskyddande till gentemot det utplundringssystem som arbetarna nu var utsatta för från kapitalisternas sida. Staten fick inte — och här citerade Palm Ferdinand Lassalles ord — vara ”en nattväktare för kapitalisternas penningpåsar”. Först när staten ställer som uppgift att beskydda arbetet som så länge varit prisgivet i kapitalets våld kan arbetaren komma till sin rätt.

Hur skall nu arbetarna kunna förändra samhället i socialistisk riktning? Palm lovade att närmare återkomma till denna fråga i nästa föredrag, men nämnde kortfattat fyra punkter som de viktigaste. Arbetarna måste 1. sluta sig samman och bilda föreningar, 2. vid alla tillfällen delta i

det politiska livet, 3. starta arbetartidningar, 4. kraftigt agitera både i tal och skrift för allmän rösträtt.

Kravet på allmän rösträtt var vid denna tidpunkt ett mycket radikalt krav. I sin inledning till utgåvan av August Palms tal i Skrifter utgivna av Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap berättar John Lindgren, att Anton Nyström gästade Malmö ett par månader före Palms ankomst och inlett en diskussion om den politiska och kommunala rösträtten. När en talare hävdade att det inte borde vara ”penningen utan människovärdet” som skulle bestämma de medborgerliga rättigheterna protesterade Nyström mot dessa ”kommunistiska åsikter” och förordade graderad skala för rösträtten. Anton Nyström ansågs ändå representera den radikala flygeln inom den borgerliga arbetarrörelsen.

Allmän, lika och direkt valrätt för envar medlem i staten, såväl man som kvinna, som fyllt 21 år var också en av de grundprinciper för statens bestånd, som uppställdes i det 1882 publicerade programmet för Svenska socialdemokratiska arbetareförbundet. Programtexten var av August Palms hand, men den var i det stora hela en översättning från det danska sk Gimle-programmet, som i sin tur gick tillbaka på det tyska Gotha-programmet. Detta senare är ju känt av sentida socialister främst genom den hårda kritik som Karl Marx utförde av vissa dess formuleringar. Palms översättning var relativt fri och han lyckades undgå några av de ordvändningar, som Marx kritiserade i Gotha-programmet. Om detta var mycket medvetet från Palms sida eller om det skedde mera av en slump, därom tvistar arbetarrörelsens historiker.

Vad det gällde var bl a Lassalles teori om ”den järnhårda lönelagen”, som fanns med i Gotha-programmet, men icke i de båda skandinaviska programmen. Vidare formuleringen i Gotha-programmet (och i Gimle-programmet) att alla andra klasser gentemot arbetarklassen ”är endast en reaktionär massa”. Palm skrev i stället att arbetarklassens uppgift var ”att befria arbetet från beroendet av alla de reaktionära element, som i det nuvarande samhället stå som styrande över arbetarna”.

Man får emellertid akta sig för att överdriva Palms frigörelse från Lassalles teorier och Gotha-programmets formuleringar. På de flesta punkter där Marx har kritik att komma med — arbetet som ”källan till all rikedom och kultur”, ”den fria staten” osv — har August Palm anammat satserna i det tyska programmet.

Det gällde också vad som i programmet sägs om organisationen av det socialistiska samhället. ”I det nuvarande samhället är arbetsmedlen kapitalisternas monopol.” Det var utgångspunkten och det konstaterandet kan skrivas in också i ett socialistiskt program av idag.

Ägandeförhållandena har sedan August Palms tid inte förändrats på annat sätt än att en stark koncentration av ägandet till kapitalisterna skett. Det krav som ställdes 1882 att ”överskottet av all arbetarproduktion blir gemensam egendom, som står till förfogande för alla medlemmar i samhället” är idag ännu mera aktuellt.

Palm krävde i sitt program avskaffandet av lönarbetssystemet överhuvud taget. Det är ett mycket långtgående krav som förutsätter en helt annan organisation av samhället än den kapitalistiska. Men något utförligare svar på frågan hur det nya samhället skulle se ut gavs inte. Medan två möjligheter för ägandet av produktionsmedlen hade nämnts i August Palms föredrag 1881 genom staten eller genom produktionsföreningar nämndes i programmet endast ”produktionsföreningar med statsunderstöd under det arbetande folkets omedelbara kontroll”. Det tillades emellertid, att dessa produktionsföreningar för industri och jordbruk borde inrättas på ett sådant sätt ”att den socialistiska organisationen kan uppstå av gemensamhetsarbetet”.

När det gäller den konkreta beskrivningen av socialismens samhälle finns några preciseringar i

den uppräknad av ”grundprinciper för statens bestånd” som görs. Kravet på allmän rösträtt har redan nämnts. Tvåkamarsystemet skall avskaffas och lagstiftningen ske direkt genom folkets ombud. Den stående hären avskaffas och allmän folkbeväpning införs. Alla lagar och förordningar ”som lägga band på det tryckta fria ordet samt på församlings- och föreningsfrihet” skall upphävas. Ett allmänt folkupplysningsinstitut organiseras liksom allmän och lika obligatorisk skolundervisning. Staten skall skiljas från kyrkan och religionen vara en privatsak.

Någon stark anknytning till den historiska utvecklingen och de konkreta förhållandena i Sverige fanns inte i August Palms program utom på enskilda punkter som t ex kravet om lösdrivarlagens upphävande. Programmet var helt präglad av debatten inom den socialistiska rörelsen i Danmark och Tyskland.

Danielssons nya samhälle

Den som skrev det första socialistiska partiprogrammet rotat i svensk historia och svensk jord var Axel Danielsson. Det antogs av den sydsvenska arbetarkongressen i Malmö i januari 1888.

Danielsson tecknar i programmet hur det borgerliga samhället i Sverige uppstod ur den gamla krigarstaten, där feodalklassen hade härskat, genom en rad våldshandlingar från den borgerligt sinnade suveräna kungamakten samt på grund av den moderna industrins utveckling som stärkte borgarklassens inflytande. Vissa svenska kungars — Karl X och Karl XI, Gustav III — progressiva insatser påvisas. Den svenska borgarklassen har på våldsamt eller annat sätt kommit i besittning av de avgörande produktionsmedlen. Nu är det arbetarklassens historiska uppgift att genomföra kapitalets socialisering eller de industriella produktionsmedlens förvandling till samhällelig (gemensam) egendom.

Nytt i Danielssons program är kravet om även jordens socialisering. Det motiveras med att även jorden med alla för dess moderna bearbetande nödiga arbetsmedel befinner sig i en minoritets händer. Bondeklassen skuldsättes alltmer och upplöses eller förvandlas till en lönarbetarklass åt storkapitalet, framhåller Danielsson.

Någon närmare beskrivning av hur det socialistiska samhället i Sverige skulle se ut finns inte heller i detta program förutom de självklara demokratiska kraven om allmän, lika och omedelbar rösträtt, fullständig tryck-, förenings- och församlingsfrihet, obligatorisk, kostnadsfri och för alla utan hänsyn till stånd eller kön gemensam folkskoleundervisning, statskyrkans avskaffande o s v.

Några år senare — 1891 — skulle emellertid Axel Danielsson i berättelsen *Främlingen. Ett besök i det nya samhället* konkret beskriva hur socialismen kunde tänkas se ut i Sverige. Danielsson hade nu tillbringat 18 månader i fängelse dömd för tryckfrihetsbrott. Han var uppenbart inspirerad till sin framtidsvy av amerikanen Edward Bellamys bok *En återblick*, som publicerats några år tidigare. Utopiska skildringar av detta slag var på modet och hade stor läsekrets.

Om man jämför Bellamys och Danielssons skildringar så framstår den svenska varianten som mera realistisk och knuten till de konkreta samhällsförhållandena i ett land. Den bakgrundshistoria Axel Danielsson berättar är i korthet följande.

En grupp emigranter återvänder till Sverige från Afrika. De har inte besökt landet sedan ”de stora händelserna i början av 1900-talet, då socialdemokraterna fingo makten i det sönderfallande borgerliga samhället”. Med i gruppen är doktor Jansson, som återfinner sin ungdoms älskade, tidigare fabriksarbeterska, som föreståndare för Malmö kommuns allmänna barnhus. Det visar sig också till doktors överraskning att de har en son tillsammans, som för närvarande arbetar vid Domnarvets verkstäder.

Under samtalen med mor och son får doktor Jansson reda på vad som hänt. Sverige är numera ett socialistiskt samhälle. Där finns inte längre över- eller underklass, fattiga och rika, bildade och obildade. Nationen äger i gemenskap kapitalet. Medborgarskolan upp till 18 år är obligatorisk och kostnadsfri.

Vägen till socialismen hade gått via erövringen av allmän rösträtt och två tredjedels majoritet i andra kammaren för en socialdemokratisk reorganisation av samhället vid valet hösten 19^{xx}. Eftersom de konservativa fortfarande hade majoritet i första kammaren konstituerade sig den nyvalda andra kammaren som suverän nationalförsamling. Regeringen tvangs att lägga fram förslag till grundlagsändring, enligt vilket första kammaren upphörde att finnas till och all lagstiftningsmakt lades i händerna på en allmän riksförsamling. Förslaget antogs och den forna andra kammaren började arbeta på egen hand.

Reaktionen var emellertid inte stilla. Den upplösta första kammaren började organisera motståndet. Flerstädes i landet vägrade myndigheterna att lyda den nya regeringen. De värvade regementena var i händerna på regeringens oförsonliga fiender.

Sådant var alltså läget när den nye statsministern, som andra kammaren påtvingat kungen, stödd av majoriteten i en formellt olaglig riksförsamling framlade den stora socialistiska propositionen. ”Propositionen inleddes av en utförlig historisk översikt, vari nödvändigheten av en socialistisk omdaning av produktionsförhållandena bevisades med ovederlägglig logik. Därpå följde en väl genomtänkt reorganisationsplan, vars princip var den, att staten genast skulle underlägga sig de stora huvudnäringarna, men låta produktionen på smådriftens stadium fortfarande bedrivas individuellt. Alltså fordrade regeringen att staten genast skulle expropriera, mot en viss gottgörelse, ägarna till alla *skogar, gruvor* och *bergverk* samt alla större jordegendomsområden, som lämpade sig för spannmålsproduktion i stort; därjämte alla näringar, som då bedrevs efter storindustriell måttstock eller som utbildad manufaktur, såsom t ex träförädlings- och järnindustrin, klädesfabrikationen, tobaksindustrin, tändsticksindustrin o s v; slutligen alla *transportmedel*. Den del av det nationella arbetet, som sålunda skulle komma att bedrivas kooperativt, var så betydande att regeringen icke fruktade någon reaktion. Å andra sidan hade propositionens försiktighet i fråga om jordegendomen till följd, att de mindre jordägarna i riksförsamlingen, vilka undantogs från expropriationslagen, gingo med socialdemokraterna vid den slutliga omröstningen. Till sist hemställde statsministern till alla verkliga fosterlandsvänner att antaga regeringens förslag såsom den enda tänkbara fredliga övergången till en samhällsordning, som den ekonomiska utvecklingen påbjöd och som inom kort måste ha sitt genombrott, med godo eller ondo”.

Kapitalet och borgerskapet rustade sig emellertid till motstånd. Rykten gick om en militärrevolt. Regeringen handlade snabbt och uppbyggde några pålitliga avdelningar av landstormen, som förlades till Stockholm för att som det hette i ordern ”skydda nationens lagstiftande representanter från möjliga försök att med våld inverka på deras beslut eller hindra dessas verkställande”. Reaktionärerna föll till föga och propositionen kunde antas.

Industrin blev snart helt och hållet socialistiskt organiserad. Hantverkarna lät man konkurrera med staten tills de tröttnade. Småbönderna höll sig uppe länge på vissa ställen. Staten hade emellertid tagit hand om alla de stora spannmålsområdena i södra och mellersta Sverige. Småbondeståndet på kvarvarande jordar fick äga sin jord mot en lämplig skatt, avpassad efter jordens beskaffenhet.

Alla privata banker stängdes och all kredit koncentrerades hos staten, som genom sin riksbank förmedlade distributionen av förnödenheterna. Penningen fanns således kvar under en

övergångstid, men hade ingen annan betydelse än som ett värdetecken och blev snart överflödig. När doktor Jansson ville betala sin måltid på "Restaurant Lassalle" med ett guldmynt frågade kyparen efter hans medborgerliga kreditkort: "Min herre, här i landet är penningen avlyst som bytesmedel. Ni måste vända er till vederbörande och skaffa er medborgerlig kredit, ty på ert guld kan ni icke leva en dag, även om ni äger miljoner."

Arbetslösheten avskaffades. Emigrationen upphörde. Fattigvården förvandlades till "en human försörjningsanstalt för ålderstigna, sjukliga och invalider". Antalet brott sjönk hastigt, i många städer blev fängelserna på några år tomma och inredda till spannmålmagasin. Militarismen efterträddes av demokratisk folkbevärning, varigenom "värnplikten blev ett nöje".

Ur sin forna älskarinnas mun fick doktor Jansson höra hur man löst kvinnofrågan: "Att 'lösa kvinnofrågan' bestod i en mycket enkel handling av rättvisa mot kvinnan. Hon tillerkändes samma politiska och medborgerliga rättigheter som mannen, lika rösträtt inom kommunen och staten, rätt till arbete, frihet i val av yrke, och därmed hade det upphört att finnas någon kvinnofråga."

Civiläktenskapet har man behållit i Axel Danielssons nya samhälle, men det är inte obligatoriskt. Många lever tillsammans utan någon vigsel alls. Samhället uppfostrar barnen, som vanligen bor i vad Danielsson kallar "det allmänna barnhuset". Högst sällan begagnar sig någon av den självskrivna rätten att uppfostra barnen privat, berättar föreståndarinnan för Malmö allmänna barnhus. "Man har vant sig att betrakta barnuppfostran som en kommunal angelägenhet, och resultatet har blivit det bästa. Mödrarna finna det numera naturligare att ha sina barn i skickliga händers vård än i hemmet och systemet hindrar icke modern att fullgöra sina naturliga plikter mot barnet."

En av doktor Janssons viktigaste frågor till innevånarna i det nya samhället är hur det gått med friheten. Har man kunnat bevara den individuella friheten i den socialistiska staten? Har inte staten blivit en allom bjudande suverän, som påstods i de borgerliga profetiorna? Det svar Axel Danielsson ger är utomordentligt intressant. Det visar hur väl hans tänkande var förankrat i den marxistiska traditionen:

"Vi ha absolut ingen stat i denna mening. Vi ha visserligen en offentlig makt, representerad av folkbevärningen, men till vad ändamål skulle 'staten' begagna denna för att inskränka medborgarnas frihet, och huru skulle detta vara möjligt? Staten är för övrigt ingenting annat än en samling funktionärer, som väljas på vissa år. I ett samhälle, där inga klasser bekrija varandra, behövs ingen regering efter det gamla begreppet. Och hur skulle hon kunna tålas, när hon inte längre har någon uppgift?"

Men hur löser man då de problem som sammanhänger med arbetsfördelningen? Kan det finnas någon verklig valfrihet ifråga om levnadsyrke under socialismen? Doktor Janssons återfunne svar: Absolut valfrihet är icke möjlig i något mänskligt samhälle, det må vara stort eller litet. Under kapitalismen bestämmer konkurrensen och det effektiva behovet antalet arbetare i olika yrken. "Nu bestäms detta av en omsorgsfullt skött statistik. Det är samma makt, ena gången verkande blint, andra gången under offentlig kontroll. Inom de gränser, som jag nyss uppdrog, ha vi valfrihet liksom ni, men en valfrihet som är utsträckt till alla grenar av mänsklig verksamhet, ty inga ekonomiska omöjligheter hindra någon yngling att bli vetenskapsman, ingenjör eller konstnär, om han besitter de nödiga anlagen."

Särskild uppmärksamhet ägnar Axel Danielsson åt att förklara hur det går för hantverkarna och småbönderna i det socialistiska Sverige. Någon näringsgren skulle icke nationaliseras förr än den utvecklats till storindustri. Hantverkarna och de små företagen hotades inte av något

förstatligande. Detsamma gällde småbönderna. På de stora förstatligade jordarna tänkte sig Danielsson en uppdelning i falangstärer — han lånade här en term från den franske utopiske socialisten Charles Fourier — med egen jurisdiktion och egen kommunalförvaltning.

Falangstärerna var egentligen stora gemensamma bostadskomplex där de arbetande inom falangen bodde. Danielsson talade om så mycket som två tusen personer i varje falangstär. (Man kan, om man så vill, göra en jämförelse med de kinesiska folkkommunerna nästan hundra år senare.)

Många viktiga frågor berördes inte alls i Axel Danielssons skildring av livet i det nya samhället. En sådan fråga gällde förvaltningen och skötseln av de gemensamt ägda företagen. Hur garanterades ett verkligt inflytande för de arbetande? Möjligen ansågs det så självklart att de som utförde det skapande arbetet också skulle utöva makten i företaget att detta inte behövde närmare utvecklas.

Utopiska skildringar av det slag som framlades av Bellamy, Danielsson och andra hade som främsta syfte att slå tillbaka mot den borgerliga propaganda, som redan då talade om det socialistiska samhället som ett tvångssamhälle där staten bestämde allt. Samtidigt hade utopierna också en mobiliserande verkan inom själva arbetarrörelsen. De visade socialismens möjlighet och de stora fördelar den innebär för de arbetande människorna jämfört med kapitalismen. Men självfallet var det svårt att göra utopierna realistiska. Alltför allmänna förlorade de i mobiliserande och övertygande kraft, alltför detaljerade riskerade de att snabbt akterseglas av den faktiska utvecklingen.

Marx och Engels om socialismen

Det var väl sådana hänsyn som gjorde att Karl Marx vägrade ”att skriva recept för framtidens kök”. Om marxismens lärofäder sålunda inte ansåg sig kunna ange ingredienser och proportioner i socialismens maträtter, så talade de däremot en hel del i sina skrifter om måltidernas sammansättning, om man nu skall fortsätta samma bildspråk. Redan i *Kommunistiska manifestet* finns bestämda karakteristika angivna för det nya samhället.

Ett viktigt villkor gällde vilken klass som innehade makten, som var härskande klass i samhället. I det kapitalistiska samhället var borgarklassen den dominerande klassen. Den hade, när Marx och Engels 1848 skrev manifestet, ”det politiska ensamherreväldet i den moderna representativstaten”. ”Den moderna statsmakten är blott ett utskott, som förvaltar hela borgarklassens gemensamma affärer.”

Om borgarklassens historiska roll uttryckte sig Marx och Engels så här i *Kommunistiska manifestet*:

”Bourgeoisin har under sitt knappt hundraåriga klassherravälde skapat mera jättelika och kolossala produktivkrafter än alla de föregående generationerna tillsammans. Naturkrafternas underkuvande, maskinerna, kemins användning i industri och åkerbruk, ångbåtstrafiken, järnvägarna, den elektriska telegrafan, uppodlingen av hela världsdelar, upprepning av floderna för trafik, ur marken framstampade hela befolkningar vilket tidigare århundrade anade, att sådana produktionskrafter slumrade i det samhällsliga arbetets sköte?”

Etthundratrettio år senare finns det ännu mera att tillägga till denna uppräkningslista: telefon, radio, television, flyg, datorer, mikrodatorer . . . Samtidigt har de olika nationerna blivit allsidigt beroende av varandra. Ekonomin har blivit världsekonomi och politiken världspolitik. Borgarklassen har trängt ihop befolkningen, centraliserat produktionsmedlen och koncentrerat egendomen på få händer. Den nödvändiga följden härav, skriver Marx och Engels, var den politiska centralisationen.

Men själva tillväxten av produktivkrafterna kommer i konflikt med de rådande egendomsförhållandena. Så hade det varit när det feudala samhället bröts sönder. Så är det också inom det kapitalistiska samhället. De moderna produktivkrafterna revolterar mot de moderna produktionsförhållandena, mot de egendomsförhållanden som utgör livsbetingelsen för borgarklassen och dess herravälde. Marx och Engels nämner redan 1848 de kapitalistiska överproduktionskriserna som exempel på denna konflikt. Kriserna var då ännu i sin linda. Hur starka ord hade de inte kunnat använda idag då över 30 miljoner är arbetslösa i den kapitalistiska världen!

Några metoder att göra kapitalismen krisfri har samtidigt inte framkommit. Fortfarande gäller orden i ”Manifestet”:

”De borgerliga förhållandena har blivit för trånga för att rymma den av dem skapade rikedomen. Varigenom övervinner bourgeoisien kriserna? Å ena sidan genom det framtvingade tillintetgörandet av en massa produktivkrafter, å andra sidan genom erövringen av nya marknader och en grundligare utsugning av äldre marknader. Varigenom således? Därigenom att den förbereder ännu mer ingripande och våldsamma kriser och minskar medlen att förebygga kriserna.”

Och det är här den moderna arbetarklassen och dess historiska uppgift kommer in. I samma grad som kapitalet utvecklas, i samma grad utvecklas arbetarklassen, proletariatet. Det är en arbetande klass, som helt saknar egna produktionsmedel, och som måste sälja sin arbetskraft för att få medel till livsuppehållet.

Med industrins utveckling inte blott ökas proletariatet, utan det trängs också samman i större massor på arbetsplatserna och i städerna. Dess kraft växer och det känner den mera. De många skilda lönestrider centraliseras till en hela landet omfattande klasskamp. Proletariatet organiseras till klass och därmed till politiskt parti.

Arbetarklassen utgör en majoritet i samhället. ”Alla hittillsvarande rörelser har varit rörelser av minoriteter eller i minoriteters intressen. Den proletära rörelsen är den självständiga rörelsen av det oerhörda flertalet i det oerhörda flertalets intresse.”

Det är därför som Marx och Engels när de uppställer det första villkoret för övergång till ett socialistiskt samhälle, nämligen att störta borgarklassens herravälde och höja arbetarklassen till härskande klass, också kan uttrycka detta i orden *att erövra demokratin*.

Hur skall nu arbetarklassen använda sin politiska makt? Enligt ”Manifestet” till att så småningom frånta borgarklassen allt kapital och centralisera alla produktionsinstrument i statens, dvs det som härskande klass organiserade proletariatets händer samt fortast möjligt öka mängden av produktionskrafter.

Den konkreta politik som krävs för detta kommer naturligtvis att vara olika i olika länder, betonas ME, men ställer upp ett handlingsprogram i tio punkter som de räknar med tämligen allmänt skall kunna användas för de framskridna länderna. Handlingsprogrammet har ännu idag sitt intresse:

1. Jordegendomens expropriering och jordröntans användning till statsutgifter.
2. Starkt progressiv beskattning.
3. Arvsrättens avskaffande.
4. Konfiskation av alla emigranternas och rebellernas egendom.
5. Kreditens centralisering i statens händer genom en nationalbank med statskapital och ensammonopol.
6. Centralisering av transportväsendet i statens händer.
7. Utökande av nationalfabriker, produktionsinstrument, uppodling och förbättring av jorden

efter en samhällelig plan.

8. Lika arbetstvång för alla, upprättande av industriella arméer, särskilt för åkerbruket.
9. Förenande av jordbruks- och industridriften; åtgärder för att så småningom utplåna skillnaden mellan stad och land.
10. Offentlig och kostnadsfri uppfostran av alla barn. Avskaffande av fabriksarbetet för barn i dess nuvarande form. Uppfostrans förenande med den materiella produktionen osv.

En del av dessa krav uttrycks idag i andra termer — i stället för nationalfabriker talar man om statliga företag. En del krav är överspelade — något behov av industriella arméer finns knappast i det svenska jordbruket. Åter andra accepteras av alla politiska grupperingar — offentlig och kostnadsfri uppfostran av alla barn. Men en stor del av dessa konkreta krav har fortfarande en revolutionär innebörd och är aktuella i den politiska debatten.

När det gäller ägandet av produktionsmedlen är det för Marx och Engels en självklarhet att detta skall vara gemensamt eller samhälleligt under socialismen. Men det innebär inte med nödvändighet och till alla tider statsägande. ”Proletariatet griper statsmakten och förvandlar produktionsmedlen *att börja med* (kursiv CHH) till statsegendom”, skriver Friedrich Engels. Hur upphör då produktionsmedlen att vara statsegendom? Genom att staten försvinner:

”Den första handling, med vilken staten verkligen framträder som representant för hela samhället — besittningstagandet av produktionsmedlen i samhällets namn — är tillika dess sista självständiga handling som stat. En statsmakt som ingriper i samhällets förhållanden blir överflödigt på det ena området efter det andra och staten avsomnar av sig själv. I stället för en regering över personer får vi en förvaltning av ting och ledning av produktionsprocessen. Staten 'avskaffas' inte, *den dör bort*.”

Det är Friedrich Engels som svarar för detta lockande perspektiv. Han förmedlar också bilden av hur hela statsmaskineriet flyttas till Historiska museet, vid sidan av spinnrocken och bronsyxan.

Detta statens bortdöende förefaller naturligtvis idag mycket utopiskt. Det behövs inga långa vistelser i något av de socialistiska länderna för att konstatera att någon flyttning av statsmaskineriet till Historiska museet ännu inte ägt rum. I stället har staten blivit alltmera omfattande och mäktig under de senaste årtiondena precis som den blivit i de kapitalistiska länderna. Varpå stödde då Marx och Engels sina tankar om att staten skulle dö bort?

Statens bortdöende sammanhänger med klassernas försvinnande. Enligt marxismen är staten allmänt talat ett organ för klassherravälde, för den ena klassens undertryckande av den andra. Men om staten är ett uttryck för klassherravälde är det logiskt att den försvinner när klasserna försvinner. Och detta är den utvecklingsgång som skildras i ”Manifestet”:

”När under utvecklingens lopp klasskillnaderna försvunnit och all produktion koncentrerats i händerna på de förenade individerna, så förlorar den offentliga makten sin politiska karaktär. Den politiska makten i egentlig mening är det organiserade våldet av en klass till en annan klass' undertryckande. När proletariatet i kampen mot bourgeoisien med nödvändighet förenar sig som klass, genom en revolution gör sig till härskande klass och som härskande klass med våld upphäver de gamla produktionsförhållandena, så upphäver det med dessa produktionsförhållanden klassmotsättningarnas existensbetingelser, klasserna överhuvud taget och därmed sitt eget herravälde som klass.

I stället för det gamla borgerliga samhället med dess klasser och klassmotsättningar framträder en sammanslutning, vari envars fria utveckling är förutsättningen för allas fria utveckling.”

Engels talar i *Anti-Dühring* om ”mänsklighetens språng ur nödvändighetens rike in i frihetens”.

Först nu blir människorna naturens medvetna, verkliga herrar i det att de blir herrar över sitt eget samhälle. ”Först från denna stund kommer människorna fullt medvetet att själva göra sin historia, först nu kommer de samhällseliga krafter som de satt i rörelse att till övervägande delen och i en ständigt större utsträckning få de av människorna önskade verkningarna.”

Arbetsdelningen såg Marx och Engels som grundläggande för all produktion i klassamhällena. Det var en arbetsdelning å ena sidan inom samhället, å andra sidan inom varje enskilt produktionsföretag. I varje klassamhälle är de som utför arbetet, producenterna, förslavade under produktionsmedlen. Varje ny hävstång för produktionen binder dem allt hårdare. Det gäller också arbetsdelningen.

Engels var mycket hård i sin kritik av arbetsdelningen och dess verkningar på människan. Arbetsdelningen är ju en fråga som inte så ofta diskuteras i den politiska debatten. När någon söker väcka den till liv, som exempelvis Sven Lindqvist gjorde 1975 med sin bok *Arbetsbyte*, kan det bli en hastigt uppflyttande diskussion som emellertid snart falnar och släcks. Den rådande arbetsdelningen i samhället skapar vanor som betraktas som självklara och sällan ifrågasätts. Eller är det kanske så att själva den stympling av människan, som arbetsdelningen innebär, blir ett hinder för ifrågasättande av stymplingens upphov? Hur som helst finns det anledning att noga lyssna till Friedrich Engels' analys av arbetsdelningen och dess verkningar eftersom mycket av möjligheten till en verklig förändring av människans villkor torde ligga i denna fråga. Alltså Engels i *Anti-Dühring*:

”I det arbetet delas, delas också människan. För utbildningen i en enda verksamhetsgren offras alla övriga kroppsliga och andliga kvalifikationer. Människan förtvinar i samma mån som arbetsdelningen utvecklas och når sin höjdpunkt i manufakturen. Manufakturen uppdelar hantverket i dess enskilda deloperationer och fördelar dem på var sin särskilda arbetare som sedan får dess utförande till livsuppgift och fjättrar så arbetaren för hela hans livstid vid en bestämd delfunktion och ett bestämt verktyg. . . . Storindustrins maskineri degraderar arbetaren ytterligare från maskin till rent maskintillbehör. . . . Och inte endast arbetaren utan även de klasser som direkt eller indirekt utsuger arbetaren förslavas genom arbetsdelningen under det verktyg varmed de utövar sin verksamhet. Den själlöse borgaren blir slav under sitt kapital och sin egen profithunger, juristen under sina förbenade rättsföreställningar, vilka behärskar honom som en självständig makt, de sk bildade stånden överhuvud taget under sina skiftande fackfördomar och ensidigheter, under sin kroppsliga och andliga närsynthet. De förtvinar under en uppfostran som inriktats på en enda specialitet och under ett livslångt fjättrande vid denna specialitet — även i sådana fall där specialiteten inte är något annat än rena dagdriveriet.”

Arbetsdelningen sådan vi möter den är alltså ett viktigt led i klassamhällets hierarkiska uppbyggnad. Redan utopister som Fourier och Owen såg det som ett avgörande inslag i sina idealsamhällen att människan skulle kunna utvecklas universellt genom universell praktisk verksamhet och att arbetet skulle återfå sin genom delningen förlorade stimulerande dragningskraft, framför allt genom den omväxling som skulle kunna uppnås.

Även Marx och Engels såg upphävandet av arbetsdelningen som en avgörande fråga för socialism och kommunism. Den unge Karl Marx talade om ett samhälle som ”gör det möjligt för mig att göra det ena i dag, det andra i morgon, jaga på morgonen, fiska på eftermiddagen, sköta kreatur på kvällen och kritisera efter kvällsmaten, allt efter vad jag vill, utan att jag för den skull någonsin blir jägare, fiskare, herde eller kritiker”. Friedrich Engels, som hade erfarenhet av industriell verksamhet, beskrev hur ”det en gång inte kommer att finnas några professionella grovarbetare eller arkitekter och att den man som under en halvtimme ger anvisningar i sin egenskap av arkitekt också får skjuta skottkärran en stund tills hans verksamhet som arkitekt åter

tas i anspråk”. Han gav också en mera allmän formel för vad som måste komma i stället för arbetsdelningen;

”I dess ställe måste det komma en organisation där ingen enskild individ kan vältra över sin andel av det produktiva arbetet, denna naturliga förutsättning för den mänskliga existensen, på andra, där det produktiva arbetet i stället för ett medel till förslavande blir ett medel för människornas befrielse genom att ge varje individ tillfälle att utbilda sig och utöva alla sina kroppsliga och andliga färdigheter i alla riktningar och där arbetet på angivet sätt förvandlas från en börda till en glädjekälla.”

”Detta är i dag inte längre någon fantasi, en from önskan”, fortsätter Engels (1878!). ”Redan på produktivkrafternas nuvarande utvecklingsstadium kan arbetstiden, under förutsättning av allas deltagande i produktionen, reduceras till ett relativt minimum. Det räcker med den stegring i produktionen som måste bli en följd av att dessa krafter övergår i samhällets ägo, att de ur det kapitalistiska produktions sättet uppkommande hindren och störningarna undanröjes och att slöseriet med produkter och produktionsmedel övervinnes.”

Det perspektivet är viktigt att hålla i minnet också i tider av inflation, massarbetslöshet, varnande långtidsutredningar och misstro från fackliga organisationer mot möjligheten av en arbetstidsförkortning. Möjligheten att en gång förvandla arbetet ”från en börda till en glädjekälla” för alla människor är särskilt betydelsefull att hålla fram under en utveckling på arbetsplatserna som innebär att allt fler arbeten blir monotona och pressande. Jag skall återkomma i det följande till denna fråga.

Här gäller det närmast att fullfölja återgivandet av de bestämmingar som Marx och Engels gjorde vad gällde det socialistiska och kommunistiska samhället. En viktig skillnad framhäver de vad gäller fördelningsprinciperna under olika faser av kommunismens utveckling. I sin kritik av det socialdemokratiska Gotha-programmet (jämför vad som sagts i kapitel 2 om August Palms programskrivning) skiljer Marx mellan en lägre fas och en högre fas av det kommunistiska samhället.

Den första eller lägre fasen är det kommunistiska samhället sådant som det just framgår ur kapitalismen, alltså ett samhälle ”som i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt, ännu är behäftat med födelsemärkena av det gamla samhälle, ur vars sköte det kommit”. Här erhåller den enskilde producenten — efter skedda avdrag — exakt tillbaka vad han ger det. Han får betalt efter sin prestation.

Men detta är enligt Marx bara ett övergående tillstånd. ”I en högre fas av det kommunistiska samhället, sedan individernas förslavande underordning under arbetsfördelningen, och därmed även motsättningen mellan andligt och kroppsligt arbete, försvunnit; sedan arbetet blivit inte bara medlet till livet utan själva det första livsbehovet; sedan med individernas allsidiga utveckling även produktivkrafterna vuxit och alla den kooperativa rikedomens källflöden flyter fullare — först då kan den trånga borgerliga rättshorisonten helt överskridas och samhället skriva på sina fanor: Envar efter sin förmåga, åt envar efter hans behov!”

Det här referatet kan ge intrycket av att marxismens lärofäder betraktade det socialistiska samhället respektive det kommunistiska samhället som någonting som en gång etableras och därefter är stabilt och oföränderligt. Ett sådant intryck är knappast rättvist mot den grundinställning som Marx och Engels gav uttryck för. Friedrich Engels tar upp den här frågan 1890 i ett brev till Conrad Schmidt. Han hänvisar till en diskussion i *Volksbühne* om fördelningsprinciperna i det framtida samhället och polemiserar mot uppfattningen att det socialistiska samhället inte skulle vara någonting som undergår ständig förändring och utveckling, utan

någoting oföränderligt etablerat en gång för alla och därför med distributionsprinciper givna en gång för alla. Engels invände:

”Allt man rimligen kan göra är emellertid: 1) att försöka finna den princip för fördelningen som bör användas *till att börja med*, och 2) att försöka finna *den allmänna tendensen* för den fortsatta utvecklingen.”

De uttalanden av Marx och Engels, som vi hittills utgått ifrån, handlar om olika typer av samhällen som följer successivt efter varandra och där olika principer gäller för fördelningen osv. Efter ett samhälle med betalning efter prestation följer ett annat där var och en kan få efter behov. Efter nödvändighetens rike följer frihetens.

Det finns emellertid också andra uttalanden av Karl Marx som tyder på att han ansåg det omöjligt att dra dessa skarpa kvalitativa gränser. Nödvändighetens rike fanns kvar även i det framtida kommunistiska samhället samtidigt som frihetens rike börjat utvecklas och växa. Det förra är en betingelse för det senares existens. I tredje bandet av *Kapitalet* finns ett avsnitt som utvecklar denna tankegång:

”Samhällets verkliga rikedom och möjligheten till beständig utvidgning av dess reproduktionsprocess hänger alltså icke på längden av merarbetet utan på dess produktivitet och på de mer eller mindre rikhaltiga produktionsbetingelser, vari det fullbordas. Frihetens rike begynner i själva verket först där det arbetande som är bestämt av nöd och yttre ändamålsenlighet upphör; det ligger alltså enligt sakens natur på andra sidan den egentliga materiella produktionens sfär. Liksom vilden måste kämpa mot naturen för att tillgodose sina behov, för att bevara sitt liv och reproducera det, så måste även den civiliserade göra det och det i alla samhällsformer och under alla möjliga produktionssätt. Med sin utveckling utvidgar sig detta naturnödvändighetens rike, emedan behoven göra det; men tillika utvidga sig de produktivkrafter som tillfredsställa dessa. Friheten inom detta område kan blott bestå däri, att den samhälleliga människan, de associerade producenterna, rationellt reglera denna sin ämnesomsättning med naturen, bringa den under sin gemensamma kontroll i stället för att behärskas av densamma som av en blind makt; fullborda den med minsta kraftansträngning och under de för deras mänskliga natur mest värdiga och adekvata betingelserna. Men detta förblir alltid ett nödvändighetens rike. På andra sidan detsamma begynner den mänskliga kraftutvecklingen, som är sitt eget ändamål, frihetens sanna rike, som emellertid blott kan blomstra på detta nödvändighetens rike som sin grundval. Arbetsdagens förkortande är grundbetingelsen.”

Marx är rykande aktuell. ”Arbetsdagens förkortande är grundbetingelsen” — så kunde också en av dagens debattartiklar inledas. Temat tas upp igen i kapitlet ”Det skapande arbetet”.

Pariskommunen

Marx och Engels fick aldrig uppleva något socialistiskt samhälle. Kommunen i Paris 28 mars till 28 maj 1871 var det enda arbetaruppror under deras livstid som började ta institutionella former. De ägnade det därför mycket stort intresse och sökte dra allmänna slutsatser ur parisarbetarnas tappra kamp.

Naturligtvis handlade det inte om något genomfört socialistiskt samhällsbygge. Förutsättningarna härför saknades ännu enligt Marx' uppfattning. I ett brev från Marx till Domela-Nieuwenhaus 1881 skriver han om Pariskommunen: ”Bortsett från det faktum att detta var en stads uppror under exceptionella omständigheter, så var kommunens majoritet på intet sätt socialistisk och kunde heller inte vara det.” De exceptionella omständigheterna var att det andra franska kejsardömet militärt besegrats i kriget mot Tyskland 1870-71 och att de tyska trupperna stod runt

Paris. En självutnämnd fransk regering hade flytt till Versailles. I Paris grep nationalgardet makten. Nationalgardets centralkommitté, som till en början handhaft regeringsfunktionerna, överlämnade makten till kommunen som valts i allmänna val den 26 mars.

Under de två månader som Pariskommunen varade stod under de givna omständigheterna försvaret av staden Paris som den allt överskuggande uppgiften. Det rådde i verkligheten inbördeskrig. Versaillesstrupperna fick understöd av den tyska ockupationsmakten bl a genom att i Tyskland fångna franska soldater kunde rekryteras till dess led. Kommunen måste kämpa mot två mäktiga väpnade fiender, som förenade sina krafter i det gemensamma intresset att slå ned folkmakten.

Under dessa förhållanden är det klart att kommunens reformpolitik, dess strävan att bygga ett nytt och rättfärdigt samhälle mötte många svårigheter och endast kunde fungera punktvis. Följande var några av de viktigaste reformerna:

Soldatvärvningen och den stående armen avskaffades. Nationalgardet, som alla vapenföra medborgare skulle tillhöra, förklarades för den enda beväpnade makten.

Alla hyror från oktober 1870 till april 1871 efterskänktes med tillgodoräkning av redan inbetalda hyresbelopp på den kommande hyrestiden. All försäljning av panter från stadens pantlånekontor inställdes.

Högsta lönen för hos kommunen anställd person, alltså även för kommunmedlemmarna eller kommunfullmäktige, fick inte överstiga 6 000 francs vilket motsvarade en normal arbetarlön.

Kyrkan skildes från staten. Alla kyrkliga gods förvandlades till nationalegendom. Religionen skulle betraktas som en privatsak.

Nattarbetet för bageriarbetare avskaffades. Arbetsförmedlingen omorganiserades — den hade skötts av personer utnämnda av polisen, men överlämnades nu till borgmästarna i de tjugo parisiska arrondissementen. Pantlåneinrättningarna avskaffades.

Arbetsgivarnas tidigare rätt att utkräva penningstraff av arbetarna och därmed sänka lönerna förbjöds vid vite.

Alla stängda fabriker och verkstäder överlämnades till de kooperativa arbetarsammanslutningarna utan ersättning, oavsett om kapitalisten ifråga hade flytt eller helt enkelt föredragit att inställa arbetet. Planen var att de kooperativa föreningarna i sin tur skulle förenas till ett stort förbund.

Giljotinen brändes under folkets högljudda jubel.

Någonting som kommunen däremot försummade att genomföra—och som Marx och Engels hårt kritiserade var att ta hand om Banque de la France, dvs riksbanken. ”Banken i kommunens händer — det hade varit mer värt än tiotusentals gisslan. Det hade betytt påtryckning från den franska bourgeoisins sida på regeringen i Versailles till förmån för fred med kommunen”, skriver Engels.

De viktigaste lärdomarna av Pariskommunen ansåg emellertid Marx och Engels att man kunde dra på statsteorins område. I det sista förord till en utgåva av *Kommunistiska manifestet*, som de båda gemensamt undertecknade (det var till en tysk upplaga 1872), framför de uppfattningen att det uppställda tiopunktsprogrammet ”i dag är delvis föråldrat”. De båda författarna hänvisar till storindustrins väldiga utveckling under de år som gått, till arbetarklassens samtidigt därvid utvecklade politiska organisation, samt till de praktiska erfarenheterna först under februarirevolutionen i Frankrike ”och ännu mer under Pariskommunen, då proletariatet under två månader för första gången innehade den politiska makten”. ”Särskilt har Pariskommunen bevisat,

att 'arbetarklassen kan inte helt enkelt ta det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna ändamål.'”

De citerade orden är hämtade ur Marx' bok *Pariskommunen (Inbördeskriget i Frankrike var originalets titel)*. Där utvecklades hur den centraliserade statsmakten med dess olika organ — stående arme, polis, byråkrati, prästerskap, rättsväsen — härstammar från den absoluta monarkins tidevarv, där den tjänade det uppåtgående borgarsamhället som ett mäktigt vapen i dess strider mot feodalismen. Till en början hämmades emellertid dess utveckling av kvarvarande godsägar- och adelsförmåner, men även av lokala privilegier, stads- och skråmonopol samt landskapslagar. Den franska revolutionen på 1700-talet sopade emellertid bort dessa kvarlevor från gången tid. En modern statsbyggnad restes under det första kejsardömet. Under de efterföljande formerna för statsmakten ställdes regeringen under parlamentarisk kontroll, vilket då innebar de besittande klassernas direkta kontroll.

Statsmakten blev nu å ena sidan, skriver Marx, ”ett drivhus för kolossala statsskulder och tryckande skatter”. De konkurrerande fraktionerna inom de härskande klasserna slogs om dess ämbeten och övriga förmåner. Å andra sidan förvandlades dess politiska karaktär samtidigt med samhällets ekonomiska förändringar. ”I den mån som den moderna industrins framsteg utvecklade, utvidgade och fördjupade klassmotsättningen mellan kapital och arbete, i samma mån erhöill statsmakten mer och mer karaktären av en offentlig makt för arbetarklassens undertryckande, ett instrument för klassherravälde. Efter varje revolution som betecknar ett framsteg för klasskampen framträder statsmaktens rent förtryckande karaktär allt klarare och klarare.”

Under det andra kejsardömet framträdde dessa tendenser allt tydligare. ”Statsmakten, som skenbart svävade högt över samhället, var emellertid den skandalösaste skandalen i detta samhälle och samtidigt den hård som alstrade all denna ruttighet”, skriver Marx.

Kejsardömets diametrala motsats var kommunen. Den hade bildats av de genom allmän rösträtt valda kommunalråden i de olika distrikten av Paris. De var ansvariga inför väljarna och kunde avsättas när som helst. Deras flertal bestod av arbetare eller erkända representanter för arbetarklassen. Kommunen skulle inte vara en parlamentarisk utan en arbetande korporation, lagstiftande och verkställande på en gång.

Men Pariskommunen tog inte bara hand om den kommunala förvaltningen utan om alla hittills genom staten utövade initiativ. Den stående hären avskaffades och ersattes med det beväpnade folket. Polisen berövades sina politiska funktioner och underställdes kommunen. Räknat från kommunens medlemmar och nedåt måste de offentliga tjänsterna uträttas för arbetarlön. Alla offentliga tjänstemän skulle väljas, vara ansvariga och kunna avsättas.

I ett kort utkast till nationell organisation, som kommunen inte fick tid att utarbeta vidare, heter det att kommunen skulle vara den politiska formen inte bara för andra städer utan för den minsta by. Varje distrikts landskommuner skulle förvalta sina gemensamma angelägenheter genom en deputeradeförsamling i distriktets huvudstad. Dessa distriktsförsamlingar skulle sedan i sin tur skicka sina ombud till nationalrepresentationen i Paris. Ombuden skulle när som helst kunna ersättas och alltid vara bundna av sina väljares bestämda instruktioner. Nationens enhet skulle inte brytas utan tvärtom organiseras genom kommunförfattningen, skriver Marx:

”Medan det gällde att operera bort de enbart förtryckande organen från den gamla regeringsmakten, skulle dess berättigade funktioner fråntagas en makt, som gjorde anspråk på att stå över samhället, och återlämnas till samhällets ansvariga tjänstemän. I stället för att en gång vart tredje eller sjätte år avgöra, vilken medlem av den härskande klassen som skulle företräda

och förtrampa folket, skulle den allmänna rösträtten tjäna det i kommuner organiserade folket på samma sätt som den individuella rösträtten tjänar varje annan arbetsgivare att till sitt företag välja ut arbetare, uppsyningsmän och bokhållare.”

Det är ingen tvekan om att Marx och Engels betraktade kommunen som den lämpliga politiska formen för arbetarklassens erövring och utövande av makten. ”Dess verkliga hemlighet var denna: den var väsentligen en *arbetarklassens regering*, resultatet av den produktiva klassens kamp mot den exproprierande klassen, den äntligen upptäckta politiska formen, under vilken arbetets ekonomiska befrielse kunde fullbordas.” (Marx)

Friedrich Engels gick för sin del så långt i sina slutsatser av Pariskommunens erfarenheter, att han i ett brev till August Bebel 1875 föreslog att i den tyska socialdemokratins partiprogram ”överallt ersätta stat med Gemeinwesen, ett fint gammalt tyskt ord som mycket bra kan förmedla innebörden i det franska ordet 'commune’”.

De kritiska synpunkterna på staten utvecklade Engels utförligt i det förord till en utgåva av Marx' skrift Pariskommunen som han undertecknade på kommunens tjugo årsdag. Han ställde där frågan: ”Vari bestod den hittillsvarande statens karakteristiska egenart?” och svarade:

”Samhället hade för vården av sina gemensamma intressen ursprungligen skapat sig egna organ genom enkel arbetsdelning. Men dessa organ, vars topp statsmakten bildade, hade med tiden i sina egna särintressens tjänst förvandlat sig från samhällets tjänare till dess herrar. Detta kan man se likaväl i den demokratiska republiken som i den ärftliga monarkin.”

Statsmakten gör sig alltså självständig gentemot samhället, vars verktyg den ursprungligen var bestämd att vara. Och denna förvandling av staten och statsorganen från samhällets tjänare till dess herrar ansåg Engels sig kunna konstatera i alla dittills bestående stater.

Pariskommunen hade använt sig av två medel för att söka förhindra detta missbruk. Alla poster inom administration, rättskipning och undervisning besattes genom val med allmän rösträtt för alla de därav berörda. Det fanns möjlighet för samma väljare att när som helst återkalla de valda. Det andra medlet var att kommunen för alla poster, höga som låga, betalade samma lön som andra arbetare erhöi. Därigenom hade man enligt Engels satt ett särskilt lås för karriärism och lycksökeri.

Vad Engels framför allt ville vända sig mot var ”kolartron på staten” som just i Tyskland ”fortplantat sig från filosofin till bourgeoisins allmänna medvetande och även till mången arbetare”. Han talade om ”en vidskeplig vördnad för staten och allt som sammanhänger med staten” och ironiserade över dem som trodde sig ha tagit ett alldeles vådligt djävrt steg när de frigjort sig från tron på den ärftliga monarkin och i stället svär på den demokratiska republiken. Men vad är då staten? Engels svarar och i det svaret finns hela hans dialektiska syn på statsmakten innehållen:

”I verkligheten är staten ingenting annat än en maskin för att den ena klassen skall kunna förtrycka den andra och det inte mindre i den demokratiska republiken än i monarkin. Och i bästa fall är den ett ont som det i kampen om klassherraväldet segrande proletariatet får i arv och vars sämsta sidor det, lika litet som kommunen, kan låta bli att så snart som möjligt beskära, till dess att ett under nya fria samhällsförhållanden uppväxt släkte skall bli i stånd att kasta av sig hela den statliga bråten.”

Kampen för demokrati

I *Kommunistiska manifestet* ställde Marx och Engels uppgiften ”att höja proletariatet d v s

arbetarklassen till härskande klass, erövra demokratin". De talade därvid om ett samhälle där arbetarklassen utgjorde "det oerhörda flertalet". Att höja arbetarklassen till härskande klass och att erövra demokratin var en och samma process i samhället.

Demokrati betyder folkakt. Folket skall ha makten i samhället. Och om demokratin skall vara utvecklad måste detta gälla alla områden av samhällslivet, alltså även näringslivet.

I verkligheten är folkstyret inskränkt i många samhällen som betecknar sig själva som demokratiska. Dessa inskränkningar kan ske på två olika sätt.

I samhällen där det kapitalistiska produktionssättet är förhärskande har privata kapitalägare — enskilda kapitalister eller sammanslutningar av kapitalister i aktiebolag — makten över produktionsmedlens användning. De bestämmer om investeringar, produktion o s v. Deras makt kan vara begränsad genom att statlig lagstiftning dragit vissa gränser för deras handlande (priskontroll, arbetslagstiftning, miljölagstiftning m m), men i huvudsak kvarstår deras förfoganderätt över produktionsmedlen. Folkmajoriteten, som vanligen består av lönarbetare, har icke makten över näringslivet. Demokratin är begränsad.

Anhängare av det kapitalistiska produktionssättet brukar försvara dessa begränsningar med att folket i val accepterat att det kapitalistiska systemet skall vara kvar eller i varje fall inte bestämt krävt dess avskaffande. Därmed skulle folkmajoriteten så att säga ha godkänt att demokratin inte skall gälla på avgörande områden av det samhälleliga livet. Demokratin har inskränkt sig själv. Ett sådant försvar för begränsningar av folkstyret måste sägas vara mycket cyniskt.

Den andra typen av inskränkningar i demokratin försvaras med inte mindre cyniska argument. Den förekommer både i samhällen med kapitalistiskt och samhällen med socialistiskt produktionssätt. I detta fall gäller begränsningen utövat av demokratiska fri- och rättigheter som yttrandefrihet, tryckfrihet, organisationsfrihet o s v. Dessa förbehålls vissa delar av befolkningen, medlemmar i ett visst parti eller ledningen av ett parti, medlemmar av en viss samhällsklass, medlemmar av statsapparaten eller delar av statsapparaten, medlemmar av en viss ras. Försvaret av sådana typer av begränsningar brukar vara att just den grupp som med makt förbehåller sig de nämnda fri- och rättigheterna, men vägrar övriga samhällsmedlemmar dessa eller delar av dessa rättigheter, på något sätt skulle uttrycka hela folkets eller folkmajoritetens vilja.

Det förda resonemanget innebär inget likställande av det kapitalistiska och det socialistiska produktionssättet. Tvärtom framhäver det den avgörande skillnaden mellan dessa. En utvecklad demokrati kan aldrig förenas med kapitalism, eftersom kapitalism förutsätter att ägande- och bestämmanderätten över produktionsmedlen ligger hos de privata kapitalisterna. Socialism, d v s hela folkets ägande- och bestämmanderätt över produktionsmedlen, är alltså en förutsättning för en utvecklad demokrati. Såsom den historiska erfarenheten visar kan emellertid också socialistiska produktionsförhållanden vara förenade med begränsningar av de demokratiska fri- och rättigheterna.

När Marx och Engels talade om erövring av demokratin avsåg de *både* att folkmajoriteten skulle ha makten i samhället *och* att besluten skulle fattas på grundval av fria val, fri partibildning och fri åsiktsbildning. Ett grundläggande villkor var allmän och lika rösträtt, som var ett av den framväxande socialistiska arbetarrörelsens viktigaste krav.

I Sverige liksom i andra länder är det historiskt sett vänstern som kämpat för allmän och lika rösträtt liksom för andra demokratiska fri- och rättigheter. Högerkrafterna har däremot sökt att hindra eller bromsa den demokratiska utvecklingen.

I den strid som nu utkämpas mellan socialistiska och borgerliga krafter använder emellertid

borgerligheten argument om demokratin mot kraven på en socialistisk utveckling. Socialism påstås vara oförenlig med demokratiska fri- och rättigheter. Även en så begränsad reform som löntagarfonder i socialdemokratisk tappning påstås i Svenska Arbetsgivareföreningens och de borgerliga partiernas propaganda leda till begränsningar i demokratin.

Arbetarrörelsen, som har både historien och de logiska argumenten på sin sida, måste gå till motoffensiv med demokratin som vapen. Men detta förutsätter både att arbetarrörelsen ännu mera bestämt tar avstånd från inskränkningar i demokratin, oavsett var de må förekomma, och att det socialistiska samhälle som är den svenska arbetarrörelsens mål klart och entydigt beskrives.

Under sin långa tid vid regeringsmakten har socialdemokratin kommit att bli identifierad med statsmakten och det övriga "etablissemangen". Kollektivanslutningen av fackföreningar till det socialdemokratiska partiet ses som en begränsning av organisationsfriheten. Till detta partis dilemma hör också en liknande kolartro på statens allt saliggörande roll, som redan Friedrich Engels kritiserade.

Samma övertro på staten finns också i den kommunistiska rörelsen. Så fort problem uppstår inom en näringsgren eller ett företag hotar med avskedanden är det vanligt att man kräver statsövertagande. Och detta trots att man i verkligheten är mycket kritisk mot det sätt på vilket de statliga företagen f n drivs och sköts i Sverige. Tanken på statens avdöende har inte hållits särskilt levande.

Det är emellertid inte framför allt övertron på staten som varit den kommunistiska rörelsens Akilleshäla i demokratifrågan. Det har i stället varit att man av internationell solidaritet försvarat socialistiska regimer, där de demokratiska fri- och rättigheterna varit undertryckta. Historiska skäl och angreppshot från imperialismen har ansetts rättfärdiga avsteg från demokratin.

De senaste årtiondenas utveckling har inneburit en förändring i detta avseende. En öppen, kritisk diskussion av förhållandena i socialistiska stater anses inte längre som stridande mot den internationella solidaritetens bud. Tvärtom betraktas en sådan diskussion som nödvändig och fruktbar.

Samtidigt har en övertygelse växt fram att avsaknaden av en öppen politisk diskussion och av konkurrerande partier är en viktig orsak till de stagnations- och byråkratiseringstendenser som gör sig gällande i de historiskt existerande socialistiska staterna.

En sådan kritisk inställning får naturligtvis inte urarta till en euro-centristisk eller rentav Sverigecentristisk fördomsfull uppfattning. Västeuropa är inte världens navel. Ännu mindre kan utveckling och traditioner i Sverige användas som måttstock på utvecklingen i all världens länder. De har också sin historia och sina traditioner som måste respekteras.

Detta får naturligtvis inte innebära att övergrepp och förföljelse mot politiskt eller religiöst olikvänligt tolereras. En spänning kan uppstå mellan den internationella solidariteten och de former under vilka kampen av historiska och institutionella skäl måste föras i olika länder. Denna motsättning kan aldrig lösas en gång för alla.

Det är ju också så, att frihetskampen i en rad länder kan komma att ta formen av väpnad kamp. I länder med fascism och militärdiktatur kräver själva kampen för demokrati att andra medel än röstsedeln måste komma till användning. Att stödja frihetskampen står naturligtvis inte i motsättning till demokratins ideal. Det gör i stället vägran att i handling stödja den nationella och sociala frihetskampen.

Två situationer som kan uppstå under den historiska utvecklingens gång kan skapa problem vilka bör diskuteras.

Den första situationen är att också i Sverige liksom i en rad andra kapitalistiska stater arbetarklassens kamp för demokrati och socialism av den härskande klassen möts med fascism eller militärdiktatur. Detta kan inträffa i samband med en period av djupgående ekonomisk och politisk kris, men utan att ha föregåtts av ett försök till maktövertagande från arbetarklassen. Det kan också inträffa i samband med att storfinsan sätter sig till väpnat motvärn, isolerat eller understödd av utländska imperialister, mot ett maktövertagande från arbetarklassen.

Många säger: ”Det kan inte hända här.” Men även om en sådan utveckling just nu ter sig osannolik, kan den absolut inte uteslutas mot bakgrund av den historiska utvecklingen både i Europa och i andra världsdelar. Demokratien har därvid naturligtvis både rätt och skyldighet att försvara sig. Och mot ett försök att med väpnade medel störta demokratien förslår bara vapen.

Detta är ur demokratins synpunkt det enda försvarbara handlings sättet. Det är alltså absolut inget fel att socialister och kommunister i sin diskussion om vägen till socialismen tar upp denna möjlighet som en tänkbar utveckling. Att i stället ignorera denna risk skulle inte kunna försvaras. Däremot borde man ännu starkare framhålla den socialistiska arbetarrörelsens absoluta vilja att för sin del använda demokratiska medel och undvika väpnat våld. En utveckling där väpnat våld utgör en ingrediens sker på borgarklassens ansvar. Arbetarklassen måste göra allt för att undvika den, också därför att en sådan väpnad kamp alltid hårdast drabbar arbetarklassen. Dess klassmotståndare har råd att hålla sig med lejda kämpar.

Man får alltså inte fastna i tankelekar med denna eventualitet, även om försvarssynpunkten hela tiden står i förgrunden. Arbetarklassen har allt att vinna på en fredlig demokratisk utveckling och mycket att förlora på en utveckling präglad av väpnat våld.

Den andra situationen är den som ibland framställs i frågan om det skall vara möjligt ”att rösta bort socialismen”. En mera konkret och näraliggande version av samma fråga är om en regering dominerad av kommunister skall avgå om den får en majoritet mot sig i riksdagen eller i allmänna val. Svaret är självfallet ja. Vanlig parlamentarisk praxis och gällande grundlag skall följas.

Den större frågan om rättigheten ”att rösta bort socialismen” måste också besvaras med ja. Det måste självfallet vara en demokratisk rättighet för de partier som är anhängare av kapitalismen att under en utveckling till socialism eller t o m sedan socialismen genomförts söka vinna en majoritet av medborgarna för sin politik. En helt annan sak är om detta i praktiken är möjligt sedan socialistiska förhållanden upprättats. Men möjligheten måste hela tiden finnas där. Det kan skapa svåra problem för det socialistiska uppbygget om detta skall kunna avbrytas eller rentav under en tid vändas i sin motsats. Avgörande är naturligtvis att folkmajoriteten sluter upp bakom de socialistiska landvinningarna. Gör den inte det kan dessa å andra sidan heller inte försvaras.

Det kommer kanske att sägas från kretsar som också anser sig företräda en socialistisk vänster att detta inte utgör någon revolutionär väg. Övergången från ett produktionssätt till ett annat, i det här fallet från kapitalism till socialism, är emellertid av så genomgripande natur att det alltid måste betecknas som en revolution. Vad som kännetecknar en revolution är alltså den grundläggande förändringen av produktionssättets kvalitet. Avgörande för frågan om beteckningen revolution kan användas är däremot vare sig omvandlingens tidsutdräkt eller dess form. En revolution i samhällelig mening kan aldrig fullbordas över en natt, den tar månader och år. En revolution förutsätter ej heller väpnad kamp. Det är riktigt att historiskt sett väpnad kamp ofta förekommit i samband med revolutioner, men det är inte något som krävs för att man skall kunna tala om en revolution.

Som motsats till en revolutionär utveckling har brukat ställas en utveckling genom reformer.

Denna motsättning är emellertid falsk. Varje revolution måste innesluta reformer. Däremot är det självklart att reformer som hela tiden håller sig inom den tidigare samhällsformens ram inte kan leda till revolution.

Det är insikten om dessa förhållanden som föranlett bildandet av begreppet revolutionära reformer eller strukturreformer. Det är alltså reformer som ingriper så djupt i samhällets struktur att de bereder väg för ett nytt samhällssystem.

Någon ”reformistisk” väg till socialismen kan självfallet inte finnas, om man med reformistisk avser genomförandet av enbart *icke* systemöverskridande reformer. Gränserna inom arbetarrörelsen går därför heller inte mellan dem som vill uppnå socialismen med reformer och dem som vill uppnå den med revolution. Gränsen går i stället mellan dem som eftersträvar socialism och dem som vill stanna kvar i de kapitalistiska samhällsformerna.

Var skall makten ligga?

Det är emellertid inte tillräckligt att allmänt tala om demokrati, om folkmakt. Frågan är genom vilken politisk struktur som folkmakten bäst kan verka och säkerställas. Var skall makten ligga?

Detta är ett problem inte endast i morgondagens socialism utan också i dagens svenska samhälle. Var ligger idag makten i Sverige?

Det är en komplicerad fråga som inte kan besvaras med en enkel formel. Storföretagen, politiker-
na, organisationerna, byråkratin, massmedia är några av de maktbärare som man brukar peka på.

Om man skall lägga till vid en okänd strand är det ofta svårt för den som står framme i fören på båten att exakt ange djupet. Detta kan vålla en viss nervositet och irritation hos rorsmannen. Lättare är det att säga om det blir djupare eller grundare.

På motsvarande sätt är det lättare att beskriva maktens förskjutningar än att entydigt och exakt bestämma maktförhållandena. Det förefaller då att finnas fog för omdömet att riksdagen, d v s folkets valda representanter, tillhör förlorarna vid de förskjutningar i maktrelationerna som skett under de senaste årtiondena. Till vinnarna hör de kapitalistiska storföretagen, byråkratin och organisationerna.

Helt klart är att hela makten i samhället idag inte ligger hos folket och dess valda representanter. Detta har observerats också av representanter för de borgerliga partierna. Under valrörelsen 1982 yttrade sålunda den nye moderatledaren Ulf Adelsohn enligt referat i Dagens Nyheter: ”Det är hög tid att politikerna bestämmer i landet. Makten i Sverige skall finnas i riksdagshuset, där de politiker sitter som folket röstat fram i allmänna och hemliga val . . .”.

Det fanns ett tillägg, nämligen de tre orden ”inte hos LO”, men de kan vi för ögonblicket hoppa över. Det intressanta i Adelsohns yttrande var inte polemiken mot löntagarfonderna och Landsorganisationen, utan konstaterandet att hela makten i Sverige bör ligga hos folket och dess valda representanter. Ståndpunkten är intressant mot bakgrund av Sveriges politiska historia. Kravet att makten bör ligga hos folket och dess valda representanter i riksdagen har historiskt drivits av vänstern. Högern har däremot framträtt som motståndare till en sådan förändring.

Vad ligger bakom högerns nya ståndpunkt om vi tar Adelsohns ord för vad de utsäger? Bakom dem ligger fruktan för att ett system med löntagarfonder skall innebära en avgörande maktförskjutning i samhället. Men denna maktförskjutning är ju avsedd att äga rum på det ekonomiska området, inom näringslivet. Adelsohn fruktar endast Landsorganisationens, men inte storfinsansens makt. Det är detta som gör att hans uttalande inte kan tolkas som ett förord för

folkmakt.

Inom det svenska näringslivet är två delvis sammanvävda tendenser lätta att urskilja. Vad som funnits kvar av marknadsekonomi har ytterligare minskat i betydelse genom dels de stora monopolistiska företagens tillväxt och storfinansgruppernas ökade makt, dels de ökade statliga ingripandena i näringslivet.

Den ökade ekonomiska maktkoncentrationen inom det privata näringslivet är ett faktum som kan beläggas med ett rikt empiriskt material. Denna anhopning av ekonomisk makt innebär i realiteten naturligtvis också politisk makt.

Var finns nu folket i denna bild av maktstrukturen i det svenska samhället? Folket har den oförytterliga rättigheten att vart tredje år utse sina representanter i riksdagen. Men om det stämmer att riksdagen förlorat makt, då har också folket förlorat positioner.

Detta är en ur demokratins synpunkt negativ och farlig utveckling. Hur skall den kunna motverkas och vändas i sin motsats? Är den enda tänkbara vägen att stärka riksdagens, politikernas, partiernas ställning? Innebär denna väg också vissa faror? Finns det andra möjligheter?

Tyvärr fanns det inte mycket diskussion om dessa och liknande frågor i 1982 års valrörelse, som ju ändå enligt flera partiers mening var av avgörande betydelse för den svenska samhällsutvecklingen. Ett av de få bidragen ställde kravet om avskaffande av den graderade rösträtten på aktier eftersom detta system bidrar till att upprätthålla den ekonomiska maktkoncentrationen. Kravet är naturligtvis riktigt, men å andra sidan måste man inse att den graderade rösträtten inte är den avgörande orsaken till den ekonomiska maktkoncentrationen och att dess avskaffande heller inte gör slut på denna maktkoncentration.

Överhuvud taget kan frågan om folkets makt i samhället inte lösas genom förändringar i relationerna mellan olika grupper av aktieägare. Den kan heller inte ges sin lösning genom att vi rar några hundra tusen fler små aktieägare i Sverige. All erfarenhet visar att en ökning av antalet små aktieägare i ett bolag snarast underlättar för begränsade grupper av stora aktieägare att behålla och utöva sin makt.

Socialdemokraterna hade ett tillfälle att ta upp en viktig principiell debatt om maktfrågorna när de skulle precisera sitt valsysteem till löntagarfonderna, men missade chansen. Frågan om löntagarkollektivet lika med de anställda i företagen eller hela folket skall ha rösträtt i ett system med löntagarfonder ställer annars hela problemet på sin spets.

Vilken kan nämligen vara skillnaden — ordet kan bör kursiveras därför att mycket är beroende av utvecklingen i samhället i övrigt — mellan de två valsystemen? Det behöver inte vara att demokratin skulle vara mera begränsad om rösträtten till löntagarfonderna ligger enbart hos löntagarkollektivet såsom antytts i debatten. Om hela folket skall ha rösträtt enligt samma grunder som i nuvarande val rar vi en fjärde valsedel sannolikt framkommen efter nomineringsförfarande och med partibeteckningar som i övrigt. Detta kan innebära fördelar och det kan innebära nackdelar jämfört med den andra valmetoden. Det ger en större valkorporation, men innebär samtidigt risk för att partihierarkierna ytterligare stärker sin ställning när de nu också kan besätta löntagarfondernas styrelser. Enbart löntagarval till fondstyrelserna ger en mera begränsad valkorporation, men innebär större chans för att ett system med löntagarfonder kan skapa en ny och oberoende maktfaktor.

Frågan om hur valen till eventuella löntagarfonder skall ske illustrerar emellertid bara en allmän frågeställning. Och den är följande: Om man har målsättningen att stärka folkets makt är det inte

helt självklart att den enda vägen är att stärka riksdagens makt i samhället. Det är möjligt att man i stället (eller kanske helst: *samtidigt*) måste skapa en ny maktstruktur parallell med den parlamentariskt — politiska strukturen.

Ett av skälen härför skulle vara risken för en alltför stark maktkoncentration hos de politiska partierna och hos den statliga och kommunala byråkratin. Även om denna risk är mindre vid ett bevarat verkligt flerpartisystem och med politisk pluralism som den erkända grunden för samhällslivet kan man ändå inte helt bortse från den. Detta bör erkännas utan att man förfaller till det av direktörerna i Svenska Arbetsgivareföreningen propagerade ”politikerföraktet”.

Ett annat skäl är att en sådan ny maktstruktur kan anknytas närmare till människornas arbetsliv och deras situation på arbetsplatsen/i företaget. Man skulle kunna uppnå ett direkt inflytande för de arbetande över produktionens liksom över den socialiserade reproduktionens utformning och inriktning. En demokratisk styrning skulle kunna ske utan risk för byråkratvælde.

Samtidigt är det mycket som talar för att kampen om makten i företagen till avgörande del måste föras i företagen själva. Det är då naturligt med en maktstruktur som utgår från företagen som bas.

Vilken konkret form en sådan ny, parallell maktstruktur bör ha måste noggrant diskuteras. Samtidigt ger en teoretisk diskussion naturligtvis inte det avgörande svaret. Detta kommer i stället att födas i den historiska utvecklingen, i den konkreta kampen.

Modell för ett dualistiskt system

En modell för ett dualistiskt, d v s ”tvåsidigt” system för det socialistiska uppbygget framläggs av Jörn Svensson i hans bok [Du skall ta ledningen och makten. Om socialismens uppbyggnad i Sverige.](#) Ett av skälen för detta förslag har varit just det som diskuterades i föregående kapitel, nämligen nödvändigheten att undvika maktmissbruk genom en alltför stark maktkoncentration i statens händer.

Vi kan ta utgångspunkten i Jörn Svenssons diskussion av innebörden i begreppet socialisering. Att ”socialisera” produktionsmedlen betyder enligt de borgerligas, och även många socialisters, uppfattning och språkbruk att förstatliga. I verkligheten är det inte alls fråga om detta.

Att socialisera betyder i marxistisk mening att ”för-samhälleliga”. Man gör äganderätten och kontrollen *samhällelig* i stället för *privat*.

Samhället är inte detsamma som staten. Samhället är alla medborgare (inklusive den sociala och ekonomiska struktur de är infogade i). Staten däremot är en särskild tvångsmakt i samhället, skild från det övriga samhället. Staten är en institution för makt utövad av en viss klass mot andra.

Om man förstatligar de från kapitalisterna överflyttade företagen, återskapar man i viss mån ett nytt motsatsförhållande i produktionen. Det är visserligen ett motsatsförhållande inom en socialistisk struktur. Men det innebär att själva statsapparaten sätter makt mycket starkt. Det innebär att statsapparaten får en arbetsköparposition, som är svår att neutralisera genom en tillräckligt utbyggd kontroll från de arbetande via parlamentariska positioner. En fara för byråkratisering uppstår.

Och därför är det mycket betydelsefullt, framhåller Jörn Svensson, att man icke identifierar socialisering med förstatligande. Skillnaden mellan dessa begrepp förblir såväl formellt som materiellt ytterst väsentlig, även när själva statsmakten blivit socialistisk.

För de socialiserade företagen och för arbetarmakten blir det nödvändigt att skapa en helt ny

juridisk och organisatorisk form. Svensson kallar dem ”folkegendom” och de berörda enheterna ”folkägda”.

Folkegendom blir i princip alla de företag, vilka överförs från en tidigare kapitalistisk ägandeform. Folkegendomen är juridiskt helt självständig från både stat och kommun. Staten har inte från den juridiska och äganderättsliga sidan något med folkegendomen att göra. Staten eller kommunen kan heller inte vara delägare i ett folkägt företag. Man kan naturligtvis tänka sig, att representanter för staten och dess olika funktioner på observations- och rådgivningsbasis följer arbetet i beslutsorgan inom den folkägda sektorn eller enskilda folk-ägda företag. Men deras verksamhet blir då stödjande, inte maktägande eller beslutande. Staten träder maktpolitiskt och beslutsmässigt i relation till folkegendomen genom de politiska beslut, vilka fattas av folkrepresentationen och de planeringsorgan, som utgår från och är underställda folkrepresentationen. Den *politiska* styrelsen, liksom den politiska och rättsliga administrationen av samhället är statens primära uppgift. Att vara företagare och arbetsköpare är icke dess primära uppgift.

Inom detta system förutsätts emellertid statsföretag existera inom speciella områden, där särskilda motiv föreligger. Exempel är: en del speciella aktiviteter inom den direkta produktionen som kan behöva stå under en mer markerat *politisk* kontroll (där nationella säkerhetsskäl spelar en framträdande roll), produktionen och distributionen av energi, den samhälleliga tjänstesektorn, utrikeshandeln, kreditväsendet.

Men mer allmänt finns inget behov av statligt ägande och statsföretag i den direkta produktionen. De flesta av de nuvarande statsföretagen bör och kan lämpligast överföras till folkegendom.

Själva iden med folkegendomen som organisation är sammanknuten med de arbetandes direkta makt och självstyrelse. I folkegendomen kan man aldrig identifiera en viss andel som tillhörande en enskild individ eller juridisk person. I folkegendomen har man del genom sitt arbete eller sitt boende, dvs via sina omedelbara dagliga funktioner som människa. Dessa ger *direkt* makt över den folkegendom som beror av ens eget arbete och boende. Den ger indirekt, dvs på representativ väg, makt över alla andra delar av folkegendomen liksom över staten.

Företaget/arbetsstället och boendeområdet är folkegendomens grundläggande enheter. Företag/arbetsställen förenas i grupper och kombinat på två plan. Territoriellt sker det på kommunal och regional bas. Men de folkägda företagen måste också förenas i större grupper på ett funktionellt och ekonomiskt — politiskt plan.

Folkegendomen möjliggör alltså en lokal ekonomisk självstyrelse. Samtidigt ingår emellertid all folkegendom i större enheter. På dessa nivåer fattas beslut av valda representanter för de nedre nivåerna. Systemet med folkegendom bildar alltså på alla plan beslutsenheter, som är samordnade. Följden är en enhetlig och sammanhängande ekonomisk och politisk struktur. Självstyrelse och planering kombineras.

Den nya formen folkegendom kommer att bli det dominerande inslaget i den socialistiska ekonomin. Det finns emellertid områden där andra lösningar är nödvändiga, särskilt i socialismens tidigare stadier. I vårt land är både konsumentkooperationen och producentkooperationen välutvecklade. Konsumentkooperationens olika företag bör förbli självständiga, som de är nu. Men medlemsinflytandet måste kompletteras med ett verkligt inflytande för de arbetande i den kooperativa verksamheten. Producentkooperationen inom jordbruket bör utvecklas på den direkta produktionens område. På motsvarande sätt bör former för Kooperation inom hantverket och detaljhandeln stödjas inom en socialistisk ekonomi. De stora egendomarna inom jordbruk och skogsbruk förvandlas till folkegendom, men den lilla produktionen inom jordbruk, hantverk och detaljhandel skyddas. Under socialismens första stadium tänker sig Jörn Svensson att följande

proportioner kan existera vid fördelningen av antalet sysselsatta: folkägda företag 55 %, offentlig service 25 %, statsägda 5 %, kooperativa 7-8 %, självständiga företag 8 %.

I den beskrivna modellen blir den socialistiska författningen och beslutssystemet *dualistiskt* till sin typ. Det får två sidor som tillgodoser olika behov, som kompletterar varandra, men som också balanserar varandra som motvikter.

På det centrala planet kommer folkrepresentationen, riksdagen, att väljas i allmänna, fria och hemliga val med lika rösträtt. Detta är en av utgångspunkterna för den socialistiska demokratin. Folkrepresentationens roll måste stärkas och fördjupas. Riksdagen har det centrala ansvaret för de yttre riktlinjerna och den breda utvecklingen när det gäller den socialistiska planekonomin. Riksdagens ställning inom statsapparaten måste stärkas genom dess utveckling till en mer arbetande och ledande folkförsamling. Regionala och kommunala församlingar kommer på motsvarande sätt att få sina uppgifter fördjupade ifråga om lokal ekonomisk och fysisk planering.

Den andra sidan i det socialistiska beslutssystemet är beslutsmakten inom produktions- och boendesektorn, som *direkt* utgår från de arbetande och boende. Detta beslutssystem har folkegendomen som bas. Det fungerar på alla nivåer parallellt med det klassiska representativa systemet — riksdag och kommunala församlingar. Den direkta folkmakten har bostadsområdet och arbetsplatsen/företaget som basenhet. Inom varje basenhet deltar samtliga arbetande respektive boende med samma rättigheter i arbetar- respektive områdesförsamlingar. Dessa församlingar väljer lokal ledning. De väljer också deputerade till de högre nivåerna i den direkta folkmaktens system.

Systemet av deputerade inom den parallella beslutssektor som den direkta folkmakten utgör organiseras dels territoriellt, dels i olika företagskombinationer. Basenheterna i en kommun har ett gemensamt beslutsorgan inom kommunen. Basenheterna i en region har ett motsvarande organ. Men alla basenheter tillhör också ett nationellt kombinat av företag. Inom boendesektorn finns motsvarande organ på kommunal och regional bas.

De två sidorna av den socialistiska demokratin kan träda i relation till varandra och sammanbindas på olika nivåer. Målsättningarna för den sociala och ekonomiska utvecklingen fastställs av riksdagen. De framgår ur en omfattande diskussion. Diskussionens resultat sammanfattas och systematiseras av det centrala statliga planeringsorganet, som leds av valda folkrepresentanter både från riksdagen och från folkegendomssystemet.

Den dualistiska modellen har lagts fram som ett alternativ både till en socialism med en stark statlig dominans och en socialism av en ”syndikalistisk” typ med ett minimum av centralt tvång. Ett skäl för modellen är att diskussionen om socialismens former alltid som centralt har betraktat problemet om balansen mellan statsmakten och den direkta arbetarmakten. Den historiska utvecklingen har också visat hur viktigt det är att lösa detta problem.

Den debatt som de senaste åren förts i Sverige i anslutning till förslagen om löntagarfonder visar å andra sidan hur viktigt det är att inte skilja frågan om makten i företagen och frågan om makten i staten från varandra. I stället måste de relateras till varandra och lösas gemensamt.

Ekonomi och politik

Det finns mycket i Jörn Svenssons modell för ett dualistiskt maktsystem som är sympatiskt. Den reducerar det statliga ägandet till ett minimum och håller i stället fram folkegendomen som den dominerande ägandeformen. Den söker skapa balans mellan olika maktsystem — det politiska systemet och det som bygger på folkegendomen — för att därigenom förebygga maktmissbruk.

Frågan är emellertid om det inte är alltför perfekt och därmed alltför komplicerat i sin uppbyggnad. Det inför också helt nya element i de grunder för folkstyret som redan finns i Sverige. Motsvarande resultat kan nås på andra och enklare vägar.

Vad det här gäller är ekonomi och politik samt relationen dem emellan. Karl Marx formulerade detta på följande sätt i det ofta citerade förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin*:

”1 sitt livs samhälleliga produktion träder människorna i bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter. Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet. Det materiella livets produktions sätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvud taget.”

Förhållandet mellan ekonomi och politik är dialektiskt. De båda påverkar alltid ömsesidigt varandra. Samtidigt sätter den ekonomiska strukturen alltid gränser för vad som är möjligt att politiskt genomföra. Här finns dock under de flesta förhållanden alltid marginaler som kan vara mer eller mindre vida. Den historiska erfarenheten visar, som redan understrukits, att likartade ekonomiska strukturer kan vara förenade med politiska överbyggnader som skiljer sig i väsentliga stycken. Här finns alltså en betydande frihetsgrad för människornas medvetna strävan att forma samhället efter sina ideal.

Förhållandet mellan ekonomi och politik kan gestalta sig olika under olika faser av övergången till socialism liksom i det socialistiska samhället. Politiska lösningar är nödvändiga för att arbetarklassen skall erövra demokratin, dvs bygga en statsapparat som är ny i många avseenden och beröva kapitalisterna deras ägande av produktionsmedlen. Samtidigt existerar under hela utvecklingsprocessen ekonomiska nödvändigheter som måste tillfredsställas genom den produktion och distribution som organiseras av arbetarna själva i de folk-ägda företagen. Det handlar om samverkan mellan fria människor.

Hur skall ekonomin organiseras i nationell skala? Och hur skall grundvalen för denna organisation, ägandet av produktionsmedlen, se ut?

En vanlig fördom är ju att socialister och kommunister vill att staten skall äga och bestämma allt. Det kan synas märkligt att en sådan fördom kunnat uppstå och bli så livskraftig, mot bakgrunden av att—om jag bortser från anarkismen— marxismen är den enda politiska ideologi vilken har som målsättning att staten skall försvinna.

Men socialismens anhängare har här till stor del sig själva att skylla. De har inte tillräckligt markerat att statens ägande i de existerande socialistiska länderna måste ses som ett övergångs fenomen. Inte heller har de klargjort att i en del socialistiska länder det faktiskt inte är staten som står som ägare till produktionsmedlen.

Avgörande för vrångbilden av den socialistiska inställningen till äganderätten har dock varit den ovana som både partier och enskilda har att i tid och otid ropa på statens ingripande. Så fort ett företag hotas av permitteringar eller nedläggning höjs ropen på att staten skall överta verksamheten. Detta är för all del en smitta som gripit över även på den borgerliga sidan. Under de sex åren av borgerliga regeringar i Sverige förstatligades sålunda betydligt mera än under de fyrtiofyra år av huvudsakligen socialdemokratiskt styre som föregick denna period.

Det är rätt klart att det finns ekonomiska och industriella problem som endast kan lösas genom ingripande av staten, eventuellt genom förstatligande. Det finns också viktiga verksamheter

såsom post, telefon, järnvägar o s v där det enda rimliga och ekonomiskt försvarbara är att staten driver dem. Även kreditväsendet bör helt kontrolleras av staten.

Men den allmänna formen är att företagen inom produktion och distribution ägs av hela folket, av samhället.

(Jämför dock vad nedan sägs om länen och kommunerna.) Om man skall kalla dem folkägda eller samhällsägda kan diskuteras, det avgörande är inte namnet utan ägandefunktionen. För min del föredrar jag beteckningen samhällsägda företag. De utgör tillsammans en viktig del av samhällets egendom.

Vad nu sagts gäller de större och medelstora företagen. Mindre företag med upp till förslagsvis fem anställda liksom företag där arbetet utföres enbart av ägaren (eventuellt tillsammans med familjen) finns det ingen anledning att överföra i samhällets ägo. För att dessa företag skall kunna tillgodogöra sig fördelar som kan följa med stordrift på olika områden bör olika former av kooperativ samverkan uppmuntras.

En sådan kooperativ form är företag ägda av dem som arbetar inom företaget. (Alltså motsvarande löntagarägda företag under kapitalismen.) Denna ägandeform bör inte underkastas några begränsningar när det gäller företagets storlek. Detsamma gäller konsumentkooperationen och producentkooperationen, nu huvudsakligen verksam inom distributionen av jordbruksprodukter.

För både konsumentkooperationen och producentkooperationen gäller att man måste finna en form för att förena ägarnas — de förenade konsumenternas respektive producenternas — inflytande med ett verkligt inflytande för de arbetande inom företagen. Gemensam för samtliga ägandeformer måste vara självstyrelsen av de arbetande inom varje företag. Det finns inget skäl varför den som arbetar i ett konsumentkooperativt företag skall ha ett mindre inflytande över arbetsprocessen i företaget än den som arbetar i ett samhälleligt företag. Frågan om självstyrelsen som den genomgående principen i samhällslivet diskuteras mera utförligt i nästa kapitel.

Kommunerna och länen står i det nuvarande systemet som ägare enbart inom servicesektorn (med några få undantag). Att omhänderta den offentliga servicen blir även i det socialistiska samhället en viktig uppgift för dem. En betydande decentralisering bör emellertid ske till kommundelar och bostadsområden, särskilt inom de största kommunerna. Samtidigt bör både länens och kommunernas uppgifter utvidgas till att gälla även vissa delar av produktions- och distributionsapparaten. Det finns inget rimligt skäl varför i ett system av på olika sätt av hela folket ägda företag länen och kommunerna skulle vara förbjudna att driva produktiv verksamhet.

Överhuvud taget bör länen och kommunerna spela en viktig roll inte bara som administrativa utan också som ekonomiska enheter i den planerade socialistiska hushållningen.

Även inom de företag som ägs av länen och kommunerna — vare sig det är produktionsföretag eller delar av tjänstesektorn såsom skolor och sjukhus — finns problemet om samordning av huvudmännens och de anställdas intressen och möjligheter till inflytande. Inom den allmänna ram som uppdragits för dessa enheters verksamhet genom beslut i de av befolkningen valda församlingarna — landsting och kommunfullmäktige — måste de arbetande garanteras ett avgörande inflytande över den konkreta arbetsprocessen. Detsamma gäller de människor som är berörda av verksamheten — patienter, skolelever osv. Men problemet syns inte så mycket gälla den eventuella motsättningen mellan de folkvalda organen och de arbetande respektive berörda medborgarna, utan att bryta ned den hierarki som nu präglar ordningen både på sjukhus och i skolor.

Vilken politisk överbyggnad bör nu motsvara ägandeförhållanden/produktionsförhållanden av

skisserat slag?

Motsvarigheten till det demokratiska systemet för ägandet av produktionsmedlen måste vara ett demokratiskt system för beslutsfattandet och administrationen. Mot pluralismen i ekonomin bör svara pluralism i politiken.

Alla samhällsmedlemmar måste ha lika möjligheter att påverka samhällsfrågornas lösning och samhällets utveckling. Detta möjliggöres genom självstyrelsen i företagen och det demokratiska beslutsfattandet i politiken.

Demokratiska fri- och rättigheter såsom åsiktsfrihet, yttrandefrihet, tryckfrihet, församlingsfrihet, organisationsfrihet, demonstrationsfrihet, rätt att med allmän och lika rösträtt välja folkrepresentation som väljer och vrakar regering, nationell självbestämmanderätt kan under socialismen få ett reellt innehåll för alla samhällsmedlemmar genom att de avgörande produktionsmedlen blivit hela folkets egendom och genom att alla system av hierarkisk över- och underordning inom både ekonomin och politiken brutits ned.

Utvecklingen både till och under socialismen bör bygga vidare på de organ för folkstyret som historiskt utvecklats i Sverige. Riksdag, landsting och kommunfullmäktige kan nu spela den roll de enligt vår författning skall göra som det högsta uttrycket för folkets vilja.

Riksdagen väljer regering. Riksdagen utövar lagstiftningsmakten. Riksdagen beslutar om de stora grundlinjerna för landets ekonomiska utveckling. Detta inbegriper beslut om förhållandet mellan den del av nationalprodukten som under en viss tidsperiod skall användas för konsumtion och den del som skall reserveras för investeringar. Det inbegriper också beslut om vilka produktionsgrenar som skall utvecklas under nästa tidsperiod.

Sådana beslut fattas redan nu i omfattande grad av bestämda maktgrupper i samhället. Däremot föregås besluten sällan av någon offentlig diskussion och folket i val har ringa inflytande på dessa för hela samhällets utveckling avgörande beslut.

Den fria marknad, där de många små företagens beslut genom en osynlig hand skulle resultera i den för hela samhället mest gynnsamma utvecklingen, har aldrig existerat i sinnevärlden och gör det allraminst i dag. De ekonomiska maktförhållandena och de avgörande ekonomiska besluten har blivit alltmera centraliserade. Detta har drivits fram som en nödvändighet av den tekniska, produktionsmässiga och marknadsmässiga utvecklingen. Nu är det inför folket oansvariga grupper som fattar stora delar av dessa centraliserade beslut. Under socialismen blir dessa frågor öppna för hela folkets insyn. Besluten fattas av inför folket ansvariga organ.

Den nuvarande kapitalismen brukar ibland kallas blandekonomi. Därmed förstås bl a att den inbegriper element av både plan och marknad. Om detta är kriteriet kan de existerande socialistiska ekonomierna också kallas blandekonomier, eftersom de likaså inbegriper element av bådadera. Och även ett mera frihetligt socialistiskt samhälle måste ha en i vissa avseenden planerad ekonomi och en i vissa avseenden av konsumenternas fria efterfrågan bestämd, d v s marknadsmässigt bestämd ekonomi.

Skillnaden mellan den kapitalistiska blandekonomin och den socialistiska blandekonomin är att i den förra de avgörande besluten fattas av olika storfinansgrupper, medan i den senare motsvarande beslut tas av olika folkvalda organ. I ingetdera fallet tillåts konsumenternas efterfrågan, som den uttrycks på marknaden, vara helt avgörande för ekonomins utformning och utveckling. De långsiktiga hänsynstagandena till behovet av investeringar, till behovet att bygga ut framtidsnäringar, till behovet av olika delar av den gemensamma sektorn med dess i huvudsak fria varor och tjänster kräver andra beslutsformer. Att låtsas något annat är politiskt hyckleri.

Men här finns en annan och växande skillnad mellan kapitalistisk och socialistisk ekonomi. Den gemensamma sektorn växer under socialismen kraftigt. Motsättningen under kapitalismen mellan industri och offentlig sektor löses under socialismen genom att även större delen av industrin kommer att ingå i den offentliga gemensamma sektorn. Och medan under kapitalismen produktionen för profit är det riktninggivande och bestämmande, så kommer under socialismen produktionen för behov att undan för undan tränga sig fram och bli dominerande.

Redan genom det inflytande som folkrepresentationerna på olika nivåer får över den ekonomiska utvecklingen växer det demokratiska, folkliga elementet i styrka. Men detta tillväxer ännu mera genom självstyrelsen i företagen och i bostadsområdena.

Självstyrelse

Om självstyrelse finns det en omfattande internationell diskussion. Den är i sin tur uttryck för den rörelse, den kamp för självstyrelse som i olika former pågår i praktiskt taget alla länder. Det gäller oavsett utvecklingsnivå och samhällssystem.

Det finns sålunda en rörelse för självstyrelse i de socialistiska länderna. Den vänder sig mot byråkratisk ledning av produktionen och samhället. Den vänder sig mot statens dominerande roll. Den kritiserar inte bara enpartisystemet utan partisystemet överhuvud taget. Den ser självstyrelsen som förverkligande av Marx' ord om kommunismen som en association av fria producenter.

Det finns också en rörelse för självstyrelse i länderna i Tredje världen. Den söker knyta samman traditionerna av självstyrelse i den gamla stamorganisationen med frihetsrörelsernas demokrati och med det nödvändiga arbetar- och bondeinflytandet i det socialistiska samhället.

Det finns slutligen också en rörelse för självstyrelse i de kapitalistiska länderna. Den tar många olika former och ställer under sin utveckling olika krav, mer eller mindre långtgående. I vissa länder och under vissa utvecklingsskeden utnyttjas lönarbetarnas längtan efter ett inflytande över sina arbetsvillkor för ”lösningar” som binder upp arbetarklassen i en samverkan med kapitalisterna. I andra länder och under andra utvecklingsskeden har även kampen för medinflytande ett revolutionärt innehåll.

Allmänt talat gäller emellertid att enbart *medbestämmande* innebär ett accepterande av de kapitalistiska produktionsförhållandena. Kravet om *självbestämmande* för däremot utanför dessa produktionsförhållanden. Eller uttryckt på annat sätt: Självstyrelse eller självbestämmande kan fullt ut förverkligas först inom ramen för en socialistisk samhällsordning, men vissa steg i denna riktning kan tas redan under kapitalismen.

Detta innebär inte att socialism automatiskt garanterar självstyrelse. Såsom den historiska erfarenheten visar kan också typer av socialism existera, där självstyrelsen har liten plats. Kampen för självstyrelse måste, liksom den allmänna kampen för demokrati, föras vidare också under socialismen.

Självstyrelsen diskuteras här framför allt i ett sammanhang av socialistiska produktionsförhållanden.

Kampen för självstyrelse, för självbestämmande som en hävstång för att bryta ned de kapitalistiska maktförhållandena och starta en övergång till socialismen förutsättes genomförd. Men även om vi här begränsar oss till självstyrelsen under socialismen är det nödvändigt att starkt understryka att denna har olika innehåll under olika faser av utvecklingen. Detta framgår också klart vid ett studium av utvecklingen av det jugoslaviska samhället, där principen om självstyrelse mest konsekvent tillämpats.

Begreppet självstyrelse har i den internationella diskussionen uppfattats på många olika sätt. Ännu större är åsiktsskillnaderna när man talar om ett självstyrelse-samhälle. Det viktiga för oss är inte att döma i denna teoretiska diskussion, som till slut kommer att avgöras av praktiken. Det viktiga är i stället att undersöka hur ett samhälle med långtgående självstyrelse skulle kunna byggas utifrån de historiska utgångspunkter som existerar i Sverige.

Ibland används också begreppet självförvaltning. Detta är ett mycket vidare begrepp än som antyds av ordets andra del, förvaltning. Det handlar på intet sätt om en förvaltningsapparat, om statlig eller kommunal förvaltning. Det handlar i stället om förvaltning i den vidare betydelsen av ordet, alltså vård, omsorg, handhavande. Det handlar helt enkelt om att människorna själva gemensamt bestämmer om sina angelägenheter.

Vilket är det motsatta förhållandet? Det är det som uttryckes i det av Marx använda begreppet alienation. (Det är ett svårt begrepp att översätta till vanlig svenska. På tyska språket använder Marx, som Sven-Eric Liedman påpekat, två olika ord som kan sammanfattas med alienation: Entäussering och Entfremdung. ”Avyttrande” eller ”främlinggörelse” ligger emellertid inte heller bra i munnen. Vad det handlar om är att människorna själva inte bestämmer över sina angelägenheter, alltså motsatsen till självbestämmande eller självstyrelse. Kanske är ”underordning” det mest täckande svenska ordet.)

Alienationen tar olika former. På det ekonomiska området framträder den under kapitalismen som utsugning av de arbetande genom förhållandet kapital-lönarbete. Lönarbetaren är tvungen att sälja sin arbetskraft för att kunna existera och erhåller av kapitalisten i betalning arbetslön. Det är emellertid kapitalisten som äger och bestämmer över de produkter som arbetaren skapat,

både den del av produktsumman som motsvarar arbetslönen, den som motsvarar de förbrukade råvarorna, maskinslitaget etc och den del som motsvarar det mervärde kapitalisten kan tillägna sig. Arbetaren — producenten har ingen bestämmanderätt över sin egen produkt. Han är också tvungen att underordna sig kapitalistens regler för arbetsprocessen.

Alienationen på det ekonomiska området framträder emellertid också i vad Marx kallar varans fetischkaraktär, i penningförhållandet, i marknaden överhuvud taget som står gentemot producenterna som något oberoende av deras vilja. De nya s k liberala ekonomerna predikar ju också att det är just denna marknadens oberoende ställning som är värdefull och som måste försvaras mot alla försök att medvetet, genom staten eller på annat sätt, påverka den. Vad de nyliberala ekonomerna framför allt pläderar för är alltså just alienationen.

På det politiska området framträder alienationen under kapitalismen i olika former beroende på det politiska systemet. Där finns den öppna fascistiska diktaturen. Där finns olika grader av inskränkningar i de demokratiska fri- och rättigheterna. Där finns under alla förhållanden den begränsning i demokratin som ligger i att makten över produktionsmedlen och därmed över människornas grundläggande ekonomiska villkor finns hos en liten grupp av kapitalägare och inte hos befolkningens flertal. Där finns också under alla förhållanden den över- och underordning som är förknippad med själva statens existens.

Alienationen framträder slutligen också på det ideologiska området. Det rådande systemet upprätthålles med hjälp av bl a olika ideologiska apparater som står mot och söker forma människorna.

Om vi så undersöker vad principen om självstyrelse kan innebära på dessa tre områden, så är det naturligt att ta utgångspunkten i förhållandena i det enskilda företaget. Där är det också lätt att anknyta till den faktiska debatt som redan pågår. Från lönarbetarnas och deras fackföreningars sida har länge ställts krav om ett inflytande i olika former. Ibland har det sammanfattats i kravet

på industriell demokrati.

Det finns två huvudlinjer i denna debatt om de anställdas inflytande. Den ena linjen begränsar medvetet sina krav till vad som kan genomföras under kapitalistiska produktionsförhållanden. Den är en linje för samarbete och samförstånd mellan arbete och kapital. Den andra linjen kan begränsa en del av sina förslag till vad som borde vara möjligt att börja genomföra under kapitalismen, men den utsäger samtidigt att dess målsättning är större och ligger utanför det rådande systemet. Målet är att avskaffa kapitalisternas makt och lägga hela makten i företaget i de arbetandes händer. Det ligger i sakens natur att det är denna linje vi här vill fullfölja.

Med självstyrelse avser vi alltså ett system där hela bestämmanderätten inom företagen ligger hos arbetarkollektiven i respektive företag. Det gäller alltså alla de beslutsfunktioner som idag i Sverige ligger hos aktieägare, bolagsstämma, bolagsstyrelse, direktion, verkställande direktör o s v. I vilka konkreta former som hithörande beslut skall fattas — på stormöten, på avdelningsmöten, delegerade till arbetarråd, delegerade till direktör — skall vi här inte gå in på. Detta måste växa fram under rörelsens gång och vara de arbetandes sak att avgöra. Vad det här handlar om är att fastslå själva principen om självstyrelse inom varje företag.

Men självstyrelseprincipen måste också ha en vidare innebörd än att endast gälla inom varje enskilt företag.

Här kan en parallell göras med löntagarägda företag under kapitalismen. Att arbetare och tjänstemän tar över ett företag är oftast att föredra framför att företaget läggs ned, vilket brukar vara alternativet. Inom ett sådant löntagarägt företag råder vanligen någon form av självstyrelse (bortsett från att man fortfarande kan ha några anställda). Men dessa företag måste följa den kapitalistiska marknadsekonomins vanliga regler, även om de i vissa avseenden kan handla på ett ”snyggare” sätt än de privatkapitalistiska företagen. Detsamma gäller i huvudsak om företag ägda av konsument- eller producentkooperationen. Om dessa har en något större grad av frihet från att strikt tillämpa kapitalistiska principer så beror det på att de ingår i ett större sammanhang och har en större kapitalmängd bakom sig. Även om de löntagarägda företagen skulle kunna gå samman och därmed få en ökad samlad tyngd i samhällsekonomin kan de aldrig ”hoppa av” från det kapitalistiska sammanhanget.

På liknande sätt är självstyrelsen inom de företag som tillämpar denna princip inte fullständig, så länge den yttre ekonomiska omgivningen följer andra principer. De arbetande inom självstyrelseföretagen har visserligen löst sina inbördes problem, men de har inte avlägsnat den alienation, den underordning som följer med att de måste verka inom en marknadsekonomi. Låt oss genast tillfoga att det här handlar inte bara om ett nationellt problem, om utformningen av den egna nationens ekonomiska liv, utan också om ett internationellt problem. Beroendet av en världsmarknad, särskilt en sådan som är dominerad av stora transnationella koncerner och trustar, innebär naturligtvis i hög grad att de arbetande inte helt behärskar sin egen situation. Trots självstyrelsen inom företagen är de fortfarande inte helt herrar över sina öden, ja inte ens över dagliga ekonomiska omständigheter som är beroende av förhållandena ute i världen. I det avslutande kapitlet skall vi återkomma till de internationella förhållandena och nödvändigheten av världsomfattande lösningar för att socialism och kommunism skall kunna fullt ut förverkligas.

Här är emellertid närmast fråga om utformningen av den nationella ekonomin så att den motsvarar självstyrelseprincipen. Vi har definierat självstyrelse så att den innebär att människorna gemensamt bestämmer om sina angelägenheter. Det måste självfallet gälla på det nationella planet likaväl som inom de enskilda företagen. Här återkommer problemet om förhållandet mellan självstyrelseföretagen och det traditionella representativa politiska systemet.

Skall det lösas genom att två olika beslutssystem byggs upp med parallella organ på alla nivåer, det ena som en vanlig folkrepresentation, det andra med folkegendomen som bas? Eller finns det andra lösningar?

Ännu i det socialistiska samhället kommer motsättningarna mellan självstyrelseprincipen och statens makt att finnas kvar. Det är möjligt att en dualistisk modell av den typ som Jörn Svensson föreslagit är lämplig under en övergångsperiod. Men målsättningen måste vara att undan för undan reducera statsmaktens roll, att se till att staten dör bort på det sätt som Marx och Engels föreställde sig.

Förhållandet mellan självstyrelse och statsmakt kommer alltså att förändras under utvecklingens gång. Självstyrelsen lika med den genomförda kommunismen lika med associationen av fria producenter är fullständigt genomförd först när staten dött bort. Så länge staten finns kvar finns också motsättningen till de arbetandes självstyrelse, detta även när arbetarklassen behärskar statsmakten.

Men när staten dött bort försvinner också dualismen och motsättningen mellan den ekonomiska och den politiska sfären, mellan självstyrelseprincipen och statsmakten. Hela det samhälleliga livet kan byggas på de arbetandes fria samverkan. Arbetets frigörelse blir verklighet.

Det skapande arbetet

Det är ingen tillfällighet att arbetet allt mera ifrågasättes och att t o m parollen om arbetets avskaffande reses som den enda riktiga revolutionära parollen (Gorz o a). I den sk industrialiserade världen går redan 32 miljoner människor utan arbete. I land efter land växer arbetslösheten, samtidigt som de vilka ännu har sin anställning kvar tvingas slita allt hårdare för en allt lägre lön. En klyfta håller på att uppstå mellan de ännu anställda och det nya "underproletariatet" av arbetslösa och utslagna.

Framtidsperspektivet är heller inte uppmuntrande. Kapitalistisk rationalisering, särskilt i sin senaste form med utnyttjande av datorer och robotar, berövar allt flera människor deras anställning. Och denna utveckling slår inte enbart inom industrin utan också inom distributionen och olika servicenäringar. Arbetsdelning ses av många som en lösning som i varje fall är bättre än övertidsarbete för några och arbetslöshet för många.

Samtidigt som arbete och anställning ter sig som allt dyrbarare för många och allt svårare att nå, fortsätter arbetets degradering. De arbetande människorna underordnas alltmera maskinernas tyranni. Yrkesarbetet utarmas och hotar att försvinna. Kvar blir betjäandet av robotarna.

Arbetet har för många människor blivit något påtvingat, något man utträttar endast och allenast för att få en lön att leva på. Arbete har blivit liktydigt med anställning. De flesta ser fram mot pensionsdagen som en befrielse från en påtvingad verksamhet.

Det är viktigt att observera att de som reser parollen om arbetets avskaffande därvid avser lönearbetet. Mot den påtvingade verksamheten ställer de den egenbestämda verksamheten. Denna kan ha formen av produktion, varvid varor framställs som skall användas av samma människor som producerar dem eller av deras närmaste. Den kan emellertid också ha formen av estetisk eller konstnärlig verksamhet, och dit räknar en skribent som Andre Gorz sympatiskt nog även lekar, däribland kärlekens.

För många människor är utan tvivel arbetet enbart något man utträttar för att få en lön. Många typer av arbete kan därtill vara av ett slag, som utgör ett direkt hot mot den arbetandes fysiska eller psykiska hälsa. Inom arbetets värld är klasssamhällets klyftor fortfarande ytterst tydliga. Och

frågan är till och med om de inte håller på att vidgas. Alltjämt är det så att de flesta byggnadsarbetare riskerar att förstöra sina ryggar långt före pensionsåldern. Alltjämt fördärvas många varvs- och verkstadsarbetares hörsel av bullret på arbetsplatsen. De kan inte som andra njuta av fågelsången eller av en violinkonsert. Nya kemiska ämnen förs ständigt in i produktionsprocesserna och om följderna blir cancer för dem som kommer i kontakt med dem i sitt arbete vet man först om några årtionden.

Kan då inte de tunga lyften underlättas genom användning av lyftkranar och förgiftningar vid sprutlackering avlägsnas genom bruk av robotar? Innebär inte den fortsatta mekaniseringen att många faromoment

avlägsnas? Jo, den kan göra det i vissa fall och under gynnsamma omständigheter och alla sådana möjligheter att underlätta arbetet och minska olycksriskerna måste självfallet utnyttjas. Men samtidigt sker denna process hela tiden i kapitalistiska former. Den påverkas av klasskampen, men dess starkast drivande kraft är kapitalistens strävan att förbilliga produktionen, dvs öka sin avsättning och sin profit.

Samtidigt med den nya tekniken utvecklas också nya former och nya metoder för kapitalets kontroll över arbetet. Under en period i kapitalismens utveckling spelade arbetsdelningen, den fortgående uppsplittringen av arbetet, en avgörande roll i företagsledningens direkta kontroll och samordning av arbetet. Arbetsdelningen rättfärdigar också kontroll, ty den gör hierarkin nödvändig. Principerna för en sådan organisation av arbetet formulerades av Frederick Taylor i USA under seklets första decennier. ("Allt tankearbete förenat med arbetsuppgifternas utförande bör så långt som möjligt överflyttas från verkstaden till en central planeringsavdelning.")

Taylorismen är fortfarande grunden för arbetsorganisationen i många länders industrier. Långtgående arbetsdelning och specialisering, ackordslöner, MTM-studier, löpande band o s v är alla uttryck för den tayloristiska filosofin. Den breder nu ut sig också på kontoren. Många tjänstemannayrken sönderdelas på liknande sätt som tidigare fabriksarbetet.

Den detaljerade direktkontrollen av arbetet, som var grunden för taylorismen, krävde emellertid förutsättningar som inte längre är uppfyllda inom alla industrier — stabil efterfrågan, stabil produktionsteknik, långa serier av produkter. Företagsledningarna har på många håll tvingats förändra sin strategi. I dag blir två andra metoder för att säkra kontrollen över arbetet allt mera framträdande. Den ena metoden är automation av hela produktionsavsnitt, där materialet bearbetas av numeriskt styrda maskiner och hanteras av robotar. Det gör kapitalet beroende av färre arbetare och mindre av de kvarvarandes kunnande i arbetet. Den andra metoden är förändringar i själva arbetsorganisationen. Beslutsfunktionerna decentraliseras, så att arbetaren i viss mån kan påverka problemen under arbetsdagen, medan den verkliga makten över arbetet stannar kvar hos kapitalisten genom att avståndet till maktcentrum ökar genom decentraliseringen. Denna kontrollmetod har ibland kallats "demokratisk kontroll", därför att den ger ett sken av att arbetarna bestämmer över sitt arbete. I själva verket visar dess tillämpning, t ex Volvo-Kalmarverken, att företagsledningen kan öka kontrollen och koordinationen av företaget bl a genom avancerade, ofta datorstödda styrsystem.

Det kapitalistiska lönarbetet är alltså alltjämt dominerande — för dem som överhuvud taget har en anställning. Den enda ändring som skett på denna punkt är att nya skikt, framför allt kvinnor, under de senaste årtiondena dragits in i lönarbetet. Samtidigt har en utjämning skett i arbetets villkor så att skillnaden i olika avseenden mellan arbetar- och tjänstemannagrupper minskat. Alltmera har en relativt enhetlig klass av löntagare eller lönarbetare utbildats som omfattar befolkningens stora majoritet.

Lönarbetets avskaffande måste alltså vara arbetarrörelsens målsättning. Men det får naturligtvis inte innebära att man avskaffar eller förkastar det mänskliga arbetet som sådant. Arbetet måste befrias från sin underordning under kapitalet. Det måste bli ett fritt och skapande arbete i detta ords egentliga mening.

Det finns ibland en tendens i vänsterns diskussion om arbetet att endast se hur kapitalet degraderar detta. Men arbetsprocessen har i klassamhället alltid en dubbel karaktär. Samtidigt som den arbetande tvingas delta i kapitalets värdeförmeringsprocess framställer han eller hon också bestämda bruksvärden. Samtidigt som den arbetande säljer sin arbetskraft mot en summa pengar i lön deltar hon eller han också i skapandet av en produkt med form, färg och andra egenskaper. Och trots tvånget att arbeta för att kunna leva, trots press och slit, känner de flesta arbetare stolthet över vad de utträttat. Denna stolthet behöver inte vara knuten till en lätt igenkännbar hantverksprodukt, den kan också gälla den kollektiva produkten. Var och en som vandrat med en gammal murare på Stockholms gator har fågnats med många vittnesbörd om detta. Den stoltheten över väl utfört arbete finns också i sjukvården och i barnomsorgen, bland tågpersonalen och bland yrkeschaufförerna, ja i alla yrkesgrupper. Men självfallet finns det också jobb där det hårda slitet och den monotona arbetsprocessen blivit det bestående intrycket. Även där glimtar emellertid tillfredsställelsen och stoltheten fram över att ha stått ut.

Arbete i egentlig mening är knutet till och kännetecknande för människan. Även andra levande varelser utför arbete i den meningen att de utför aktivitet som förändrar naturen, men det är endast människan som gör detta medvetet och ändamålsenligt. ”Vi hava icke här att göra med arbetets första djuriskt instinktmässiga former”, skriver Marx i första delen av *Kapitalet*. ”Vi förutsätta arbete i en form, som är uteslutande mänsklig. En spindel förrättar operationer som likna vävarens, och ett bi kommer genom byggnaden av sina vaxceller mången mänsklig byggmästare att blygas. Men det som a priori åtskiljer den dåligaste byggmästare från det bästa bi är, att han har byggt cellen i huvudet, innan han bygger den i vax. Vid arbetsprocessens slut framkommer ett resultat, som redan vid dess början var förhanden i arbetarens föreställning, alltså ideellt. Det är icke blott så, att han åstadkommer en formförändring av naturen: han förverkligar tillika i naturen sitt ändamål, som han känner, som bestämmer arten av hans verksamhet såsom dess lag, och vilket han måste underordna sin vilja.”

Men samtidigt som människan utför arbete, d v s förändrar naturen, förändrar hon också sig själv. Marx ger en definition av arbetet som torde behålla sin giltighet:

”Arbetet är närmast en process mellan människa och natur, vari människan genom egen verksamhet förmedlar, reglerar och kontrollerar sin ämnesomsättning med naturen. Hon träder naturmaterialet till mötes såsom själv en naturmakt. Hon sätter i rörelse naturkrafter hennes kropp är utrustad med, armar och ben, huvud och hand, för att tillägna sig naturmaterialet i en för sitt eget liv brukbar form. I det hon genom denna rörelse verkar på den yttre naturen och förändrar densamma, förändrar hon sin egen natur.”

Friedrich Engels talade i en artikel om att ”handen icke endast är ett arbetsorgan utan också en arbetets produkt”. Det är alldeles självklart att människan vare sig nu eller i en framtid kan avstå från att utföra arbete i den här beskrivna meningen. Det skulle ju vara att försumma att frambringa de nödvändiga medlen för sin egen existens, men också att avstå från att vidareutveckla sig själv.

Men detta betyder naturligtvis inte att arbetet för livsuppehållet alltid och under alla omständigheter måste vara det helt dominerande, ännu mindre att arbetet måste vara förslavat under kapitalets bestämmande och tyranni. Och på denna punkt kan vi återknyta till vad som

sades i det fjärde kapitlet om organisationen av det socialistiska samhället. Där beskrevs efter Marx och Engels hur det produktiva arbetet under socialismen ”i stället för ett medel till förslavande blir ett medel för människornas befrielse”. Där gjordes efter Marx' framställning i *Kapitalets* tredje band en skillnad mellan ”nödvändighetens rike”, eller den egentliga materiella produktionens sfär, och ”frihetens sanna rike”, eller den sfär där ”den mänskliga kraftutvecklingen är sitt eget ändamål”.

I en uppsats i den nyligen utkomna boken *Marx i Sverige*, utgiven till hundraårsminnet av Marx' död, har Jan Otto Andersson knutit an till denna tankegång hos Karl Marx och konkretiserat den på ett intressant sätt. Han hävdar ”att de materiella förutsättningarna för en tämligen direkt övergång till kommunismen i Marx' mening föreligger i de nordiska länderna. Det är möjligt att rationellt organisera den samhällsliga produktionen så, att varje medborgare tillförsäkras en inkomst och en social trygghet som är ansenlig, samtidigt som den nödvändiga arbetstiden avsevärt reduceras. Tack vare en förkortning av den nödvändiga arbetstiden kan medborgarna ägna huvuddelen av sitt liv åt aktiviteter som är helt självvalda och självstyrda”.

Vi skall se litet närmare på Jan Otto Anderssons kommunistiska samhälle. Arbetet är uppdelat på två typer: det som utförs i den nödvändiga sektorn och det som är frivillig aktivitet i den fria sektorn. (Andre Gorz gör en likartad uppdelning mellan avlönat arbete och egenbestämd verksamhet, mellan den heteronoma sektorn och den autonoma sektorn.)

Den nödvändiga sektorn utgör grundvalen för den materiella produktionen. Uppdelningen mellan den nödvändiga och den fria sektorn är inte en uppdelning enligt vad som produceras utan enligt hur och framför allt varför det produceras. Den nödvändiga sektorn är samhällsägad och samhällsstyrd. Den tekniska basen för arbetskooperationen är ett långt automatiserat maskin- och informationssystem som omfattar hela landet. Producenterna förenas även genom gemensam egendom och gemensamt utformade produktionsmål. Syftet är att planmässigt producera för det allmänna välbefindandet och för att höja det nödvändiga arbetets produktivitet för att därigenom ytterligare kunna reducera det.

Arbetet inom den nödvändiga sektorn är enligt J O Andersson dels avlönat, dels en medborgerlig plikt. Följande områden kan tänkas ingå i den nödvändiga sektorn:

All produktion som kräver en mycket realkapitalintensiv produktionsteknologi, dvs långt mekaniserad och automatiserad basindustri och masskonsumtionsindustri. — Produktion och förädling av baslivsmedel. — Produktion och underhåll av den ekonomiska infrastrukturen, inklusive infrastrukturen för aktiviteterna i den fria sektorn. — Organiseringen av utrikes- och inrikeshandeln, bank- och försäkringsväsendet. — Produktionen av oundgängliga och tyngande tjänster inom sjukvården, invalidvården, åldringsvården etc. — Organiseringen av stommen för utbildningssystemet. — Organiseringen av huvuddelen av forsknings- och utvecklingsarbetet. Organiseringen av den fria förvaltningen.

Den fria sektorn är individernas frivilligt valda utnyttjande av den disponibla tiden. Verksamheten regleras i minsta möjliga mån av staten och den är inte underkastad beskattning. Individerna är fria att bilda olika typer av kollektiv och föreningar och att utbyta varor och tjänster med varandra.

Följande områden kan tänkas ingå i den fria sektorn: Idrott, friluftsliv och kroppskultur. — Produktion och konsumtion av konst, vetenskap och liknande. — Frivilligt socialt arbete med barn, invalider och åldringar, inklusive arbete i u-länder. — Samhälls- och miljöpolitisk aktivitet. — Hantverksproduktion. — Trädgårdsskötsel, småjordbruk och liknande i huvudsak för egen (det egna kollektivets) räkning. — Omvårdnad av den egna familjen/kollektivet inklusive eget

bostadsbyggande med samhällsstöd. — Utbildning för verksamheter i den fria sektorn.

Jan Otto Andersson är klar över att gränsdragningen mellan den fria och den nödvändiga sektorn är en svår uppgift. För det första skiljer de sig ju inte åt genom vad som produceras, utan samma aktivitet kan förekomma i bägge sektorerna. Det kan exempelvis gälla produktionen av grönsaker, som dels sker inom den samhällsägda livsmedelssektorn, dels av familjerna/kollektiven i mindre odlingar för det egna hushållet. För det andra förändras ständigt gränsen för vad som är nödvändigt arbete. Det sker genom två processer. Dels växer produktivkrafterna och produktiviteten: det för människornas existens nödvändiga kan framställas på kortare arbetstid. Dels växer också summan av vad som anses nödvändigt för människans reproduktion. Erövrade standardförbättringar kommer undan för undan att ingå i vad som betraktas såsom nödvändigt.

Att fastställa den nödvändiga sektorns omfång och därmed den nödvändiga arbetstiden möter alltså sina problem. Därmed inte sagt att dessa problem ej kan lösas. Men lösningen kan aldrig bli permanent. Människorna måste om och om igen fatta de nödvändiga kollektiva besluten.

Arbetets fördelning

I det socialistiska samhället kan alltså en kraftig minskning av den nödvändiga arbetstiden genomföras. Människorna får tid över att göra det som de har lust att göra. Det finns naturligtvis ingen absolut motsättning mellan vad man uträttar på nödvändig tid och på fri tid, i den nödvändiga sektorn och i den fria sektorn. I båda fallen kan det handla om skapande arbete. I båda fallen kan det under socialismen handla om en verksamhet som inte upplevs som ett tvång, utan ger den arbetande stor tillfredsställelse. Många människor kan på den fria tiden vilja fortsätta en liknande verksamhet som de sysslar med också på den nödvändiga arbetstiden. För en del människor är detta möjligt redan under kapitalismens förhållanden, men för de allra flesta är det en omöjlighet.

Det sagda får inte tolkas så att en minskning av den nuvarande arbetstiden skulle vara en omöjlighet innan socialismen har genomförts. Tvärtom kan en minskning av arbetstiden vara ett viktigt led i kampen för socialismen. Men framför allt är en kortare arbetsdag nödvändig därför att den nuvarande arbetsdagen inklusive restider för många arbetande är alltför slitsam och lång. En kortare arbetsdag skulle också skapa mera tid för andra aktiviteter än lönearbetet — vård av anhöriga, umgänge med släkt och vänner, föreningsliv, kulturell verksamhet, friluftsliv etc.

Det är nu på modet att diskutera arbetsdelning som ett led i kampen mot arbetslösheten. Detta är ingen ny diskussion, den uppkommer alltid med massarbetslösheten. På 1930-talet sade man inom arbetarrörelsen som svar på liknande förslag, att det var fel att dela på arbetslösheten. Kravet borde i stället vara arbete åt alla.

Det finns emellertid i den nuvarande arbetslöshetskrisen inslag som är starkare markerade jämfört med på 30-talet, nämligen de långsiktiga strukturella orsakerna till arbetslösheten. Sysselsättningen inom industrin minskar på lång sikt. Datorer och robotar ersätter levande arbete inom alla områden av samhället. Ett underproletariat eller en permanent arbetslöshetsarme har växt fram som för varje år blir allt större. Mer än 10 procent av befolkningen har ställts utanför den ordinarie produktionsprocessen, endera som beredskapsarbetare eller som helt arbetslösa. Samtidigt med arbetslösheten finns overtidsarbete och extraknäck för att motverka nedgången i realinkomsterna. Undersysselsättning florerar samtidigt med översysselsättning. Klyftan växer mellan dem som har anställning och jobb och de många som ställs utanför. Några utsikter till en snabb ökning av sysselsättningen syns inte. I stället förutspås ökad arbetslöshet.

Det är inte alls märkligt att tankar om arbetsdelning tränger sig fram i en sådan situation. Och en

fördelning av arbetstillfällena, så att alla får möjlighet att göra en insats i skapande arbete, är naturligtvis den enda målsättning som kan försvaras. Detta förutsätter då samtidigt en nedskärning av den genomsnittliga arbetstiden.

Kampen för en kortare arbetsdag — då för 8-timmarsdagen — var en gång en av arbetarrörelsens främsta uppgifter. Det måste den återigen bli. Men även om denna kamp måste börja nu och kan ge resultat redan under nuvarande samhällsförhållanden, så är det helt klart att en *lösning* av arbetstidsfrågan först kan uppnås i det socialistiska samhället.

Frågan om arbetets fördelning under socialismen gäller emellertid också andra aspekter än fördelningen på nödvändig och fri tid. En avgörande fråga är fördelningen av arbetet på olika sysselsättningar och möjligheten att bryta den strikta arbetsdelningen. Hur fördelas nu arbetet?

Diskussionen om arbete och ekonomisk verksamhet koncentreras ofta till den materiella produktionen och ibland enbart till industrin. Detta har naturligtvis sin grund i den avgörande roll som industrin spelat för hela den kapitalistiska utvecklingen.

Men betraktelsesättet blir för snävt i en situation när den del av befolkningen som är sysselsatt inom industrin börjat minska och numera är en mindre del av totalbefolkningen. Och en begränsning till att enbart diskutera arbetet inom produktionens sfär blir framför allt missvisande därför att *reproduktionens* betydelse försummas.

Kontinuerlig produktion förutsätter reproduktion. Om vi utgår från arbetskraftens värde eller arbetarens lön så måste denna räcka till inköp av de livsmedel, kläder, bostadsbetingelser osv som behövs för att underhålla den arbetande individen i hans normala livstillstånd. Omfattningen av de nödvändiga behoven är en historisk produkt och beror också av ett lands kulturella utveckling. Den beror av vilka vanor och anspråk på livet som arbetarklassen har.

Om produktionen skall kunna fortsätta måste arbetaren förevisa sig, d v s skaffa sig familj och barn. Arbetslönen måste alltså förslå också till familjens uppehälle. Reproduktionsprocessen i denna mening är just sammanfattningen av alla de aktiviteter och sysslor i och utanför hemmet genom vilka arbetaren icke blott kan inställa sig frisk och kry till arbetet nästa morgon utan också i sinom tid sända nya arbetare i nästa generation till samma verksamhet. Utan reproduktion är fortsatt produktion otänkbar och detta gäller under alla samhällsförhållanden.

Detta kan förtjäna att framhållas åt två håll. Dels till de marxister som anser att de direkta producenterna av mervärde i den materiella produktionen spelar en viktigare roll än de som arbetar i olika avsnitt av reproduktionen. Bägge gruppernas insatser är faktiskt nödvändiga.

Dels och framför allt förtjänar emellertid reproduktionens betydelse att framhållas i polemik mot de kapitalistiska grupper och borgerliga partier, som just nu så högljutt kräver att den s k offentliga sektorn skall begränsas.

Den utveckling som försiggått när det gäller reproduktionen har som bekant inneburit att stora delar—och man kan också säga växande delar — av denna flyttats ut ur hushållen. Delvis svarar den privata kapitalistiska sektorn för delar av reproduktionen. Man kan här peka på den ökade användningen av frysvaror och färdiglagad mat, kommersiellt producerade bakverk, konfektionskläder osv. Här har alltså delar av reproduktionsprocessen blivit vanlig kapitalistisk produktion för profit.

Andra delar av reproduktionsprocessen har kommit att ingå i den offentliga sektorn. Det gäller t ex stora delar av sjukvården, en växande del av åldrvården, en växande del av barnomsorgen o s v. Vården har alltså i flera avseenden en dubbel karaktär. Den hör både till det privata livet och till den samhällseliga sektorn, den är både indragen i den kapitalistiska produktionen för profit

och hör till den skatte- och avgiftsfinansierade sektorn, den gäller både omvårdnad och bot. Och denna dubbla karaktär markeras ytterligare av att dess föremål är människan själv. Det finns ett moment av omvårdnad och stöd i alla mänskliga relationer, samtidigt som vissa delar av vården kräver särskild yrkesutbildning.

Det är falskt att ställa industrins och den offentliga sektorns utveckling i motsättning till varandra som Arbetsgivareföreningen och de borgerliga partierna gör. En utbyggnad av den verksamhet som pågår i offentlig regi framför allt på reproduktionens område, men också vad gäller kommunikationsväsendet m m, har varit helt nödvändig för att industrin kunnat anläggas och fungera. Industriell produktion kräver alltså mänsklig arbetskraft. Arbetare och tjänstemän behöver bostäder, skolor, sjukhus, vägar osv. Den industriella produktionen kräver distributions- och kommunikationskanaler. Detta sammanfattas ibland i begreppet infrastruktur. Och det är den offentliga som svarar för de helt avgörande delarna av infrastrukturen.

Denna utveckling framträder starkt i uppgifterna om fördelningen av den sysselsatta arbetsstyrkan på olika näringar. Den service- eller tjänstesektorn har tillväxt kraftigt i de industrialiserade länderna. I de länder som tillhörde OECD, dvs de kapitalistiska staterna i Västeuropa och Nordamerika, fanns år 1977 55 % av det totala antalet sysselsatta i tjänstesektorn mot 35 % i industri etc och 11 % i jordbruk etc. I Förenta Staterna var siffran ännu högre eller 65 % i tjänstesektorn, i Sverige 60 %.

En stor del av sysselsättningen inom servicenäringarna hör till den offentliga sektorn. I Sverige fanns sålunda ca 30 % av den totala sysselsättningen år 1979 i den offentliga sektorn — ca 7 % anställda hos staten och ca 23 % hos kommuner och landsting. Investeringarna och konsumtionen i den offentliga sektorn uppgick till 35 % av bruttonationalprodukten år 1979.

Inom den produktion av varor och tjänster, som uppgifterna ovan avser, är arbetet huvudsakligen betalt arbete, vanligen lönearbete. Det handlar om en penningekonomi, ibland också kallad ”den formella ekonomin”. I Sverige utförs varje år ca 6 miljarder arbetstimmar inom penningekonomin.

Men i alla samhällen utförs också mycket arbete inom vad som kan kallas ”den informella ekonomin”. Detta arbete är vanligen inte betalt och pengar används inte som mätare på dess värde. Det är arbete utfört i hushållen för matlagning, rengöring osv, för vård av barnen, för inköp och för andra nödvändiga saker. Det är också utfört inom olika föreningar och kollektiva organisationer. Lars Ingelstam beräknar i sin bok *Arbetets värde och tidens bruk* arbetet i hushållssektorn till nära 7 miljarder arbetstimmar per år, varav ca 65 % är hushållsarbete i egentlig mening. Ca 60-70 % av detta arbete utförs av kvinnor. Värdet av produktionen inom hushållssektorn uppskattas till ca 1/3 av produktionsvärdet i den formella sektorn.

De anförda uppgifterna visar hur orimligt det är att begränsa diskussionen om arbete, om teknik, om ekonomi, om social utveckling överhuvud taget till den materiella produktionens sektor, som i vissa utvecklade samhällen omfattar mindre än 1/4 av de utförda arbetstimmarerna. Den reflektionen tränger sig på att denna begränsning knappast varit möjlig i den mansdominerade ekonomiska debatten om inte huvuddelen både av det betalda arbetet i tjänstesektorn och framför allt av det obetalda arbetet i den informella sektorn hade utförts av kvinnor.

Det finns klara beroendeförhållanden mellan den ekonomiska och sociala livets olika sektorer. Ovan har utvecklats hur industrins utveckling varit omöjlig utan utvecklingen av en bred offentlig sektor. Denna är också, bör det tilläggas, en viktig köpare av varor och tjänster från industrin och den privata tjänstesektorn. Å andra sidan är en bred utveckling av den industriella produktionen nödvändig som den materiella basen för andra delar av det ekonomiska livet.

Det mesta av det arbete som utförs i den s k informella sektorn har att göra med reproduktionen av arbetskraften. Ovan har pekats på de dubbla tendenser som gjort sig gällande och som inneburit dels att den privata kapitalistiska sektorn övertagit vissa delar av reproduktionen, dels att andra delar av denna, speciellt vården av barnen, de gamla och de sjuka, övertagits av den offentliga sektorn.

Kommer den utvecklingen att fortsätta? Olika krafter drar åt olika håll. Från höger talas det om en privatisering av vissa delar av den offentliga sektorn. Från vänster har höjts röster för vårdarbete som någon form av obligatorisk samhällstjänst. Många argument framförs både för och mot en sådan lösning. De som är för en obligatorisk vårdinsats hänvisar till att det handlar om något helt grundläggande i den mänskliga samvaron och att alla människor, även männen, bör delta i omsorgsarbetet på ett regelbundet sätt. De som är kritiska till förslaget framhåller att det handlar om ett yrkesarbete som kräver god utbildning. De framhåller det som betecknande att just ett yrke dominerat av kvinnor anses som så enkelt att det kan utföras av alla.

Det finns något riktigt i argumenten från båda hållen. Vid behandlingen av reproduktionsprocessen betonades att vården har en i flera avseenden dubbel karaktär. Den gäller bl a både omvårdnad och botande. I allt omsorgsarbete finns båda inslagen. De delar som kräver ordentlig yrkeskunskap bör naturligtvis handhas av utbildade människor. Men det finns andra delar av vården, som mera har att göra med allmänmänskliga relationer. Ingen människa bör ställas eller ställa sig utanför dessa, hur specialiserad hans eller hennes utbildning än må vara på det industriella eller konstnärliga området. Här handlar det mycket om mänsklig gemenskap i stället för isolering.

Lösningen på frågan om alla människor skall delta i någon typ av omsorgsarbete och hur de skall kunna göra det ligger i en nedbrytning överhuvud taget av den nuvarande strikta arbetsdelningen. I kapitel 4 var vi inne på denna fråga med utgångspunkt i uttalanden av Marx och Engels. De såg arbetsdelningen som ett viktigt led i klassamhällets hierarkiska uppbyggnad. Arbetsdelningen delar inte endast arbetet, utan även människan. För utbildningen i en enda verksamhetsgren offras alla övriga kroppsliga och andliga kvalifikationer. Människan förtvinar, skrev Engels.

Upphävandet av arbetsdelningen sågs därför som en avgörande fråga för socialism och kommunism. Friedrich Engels formulerade som vi minns målsättningen sålunda, att ”det produktiva arbetet i stället för ett medel till förslavande blir ett medel för människors befrielse genom att ge varje individ tillfälle att utbilda sig och utöva alla sina kroppsliga och andliga färdigheter i alla riktningar”. Arbetet skulle på så sätt förvandlas ”från en börda till en glädjekälla”.

De utvecklingstendenser som präglat arbetsdelningen i både de kapitalistiska och socialistiska samhällena under de senaste hundra åren har inte gjort denna fråga mindre betydelsefull. Tvärtom. Arbetet har mer och mer specialiserats. Människorna har fjättrats vid maskiner, löpande band, Taylors sönderdelning av arbetsprocesserna, tvingats anpassa sig till datorer och robotar. Deras förtvinning har drivits allt längre. De flesta människor har i dagens industrisamhälle inga möjligheter att utveckla alla sina kroppsliga och andliga färdigheter. I stället snöps de och kan endast utnyttja en liten del av sin kapacitet i det dagliga yrkesarbetet. Undantag finns naturligtvis, men de är få. Det handlar här om ett fruktansvärt slöseri med människans skapande krafter, ett slöseri som dessutom följer klassamhällets klyftor och ytterligare fördjupar dem.

Att bryta ned arbetsdelningen är sålunda en viktig målsättning. Den måste prägla all kamp för socialism och kommunism. Hur långt kan man då komma när det gäller att avskaffa arbetsdelningen?

Alla människor kan naturligtvis inte ha alla yrken och inte göra allt. Utbildningen kommer inte

att bli mindre viktig därför att den nödvändiga arbetstiden kan förkortas. Det viktiga är framför allt att bryta ned vad man kan kalla den vertikala arbetsdelningen, den som tar sig uttryck i förhållanden av över- och underordning på arbetsplatserna. Men här finns ett samband också med den horisontella arbetsdelningen på det sättet att intellektuella yrken ofta ger en annan och högre klassposition än manuella yrken.

Motsättningen mellan intellektuella och manuella yrken måste överhuvud taget avskaffas. Alla människor skall under en del av sin arbetstid kunna utöva kroppsarbete och under en annan del intellektuellt och konstnärligt arbete. Motsättningen mellan stad och land måste också avskaffas. Grupperna arbetare och tjänstemän finns inte längre. Samhällets innevånare indelas inte längre i klasser.

En "normal" arbetsdag kan till en början tänkas omfatta sex timmar för att ge ett exempel. Två timmars arbete i jordbruk, industri eller byggnadsverksamhet med manuella sysselsättningar följs av två timmar vid ritbordet, dataskärmen eller i katedern, varefter kommer två timmars arbete med människovård. Detta är det nödvändiga arbetet, vartill så kommer det fria arbetet, gemenskapen, friluftslivet, leken, sången, dansen osv. När arbetet förvandlats från en börda till en glädjekälla försvinner under utvecklingens gång också gränserna mellan de olika formerna av skapande verksamhet.

Tillväxt, teknik, behov

Tillväxt är ett mångtydigt begrepp. Tillväxten kan gälla militära förstörelsemedel, gifter, bilar, autostrador, månfärder, guldkrogar, förbrukning av alkohol, antalet utslagna, antalet arbetslösa. Tillväxten kan också gälla baslivsmedel, bostäder, barndaghem, sjukvårdspersonal, antalet människor i arbete, antalet friska. Det är viktigt att noga definiera vilken sorts tillväxt vi talar om när vi använder detta begrepp.

Det nuvarande ekonomiska systemet är utomordentligt slösaktigt. Det slösar med råvaror, det slösar med energi, det slösar med mänsklig arbetsförmåga. Det mäter officiellt tillväxt på ett så galeat sätt att försämrade kvalitet på varorna, bilolyckor, produktion av skräp, gifter och utrotningsvapen noteras som produktionsökningar. Det förväxlar sålunda kvantitativ tillväxt av vissa varor och faktorer med utveckling. Samtidigt försämras vår miljö, förslösas våra naturtillgångar och förslits människorna.

Hur kan det komma sig att utvecklingen av det mänskliga samhället leder till så människofientliga resultat? Hur kan det komma sig att barn tvingas att inandas bilavgaser som enligt vetenskapens rön skadar deras hälsa och hindrar deras utveckling? Hur kan det komma sig att arbetare tvingas utföra sitt arbete i miljöer och i kontakt med giftiga ämnen som bevisligen leder till allergier, cancer och andra sjukdomar? Hur kan det komma sig att miljontals människor är tvungna att förtjäna sitt dagliga bröd under omständigheter som skadar deras ryggar, förstör deras hörsel och leder till psykiska sjukdomar och nervösa sammanbrott? Hur kan det komma sig att hundratusentals människor som vill leva kvar och utföra skapande arbete i sin hembygd förvägras detta och tvingas flytta till avlägsna industriorter och betongsamhällen? Hur kan det komma sig att den naturmiljö vi ärvt och som skapats under miljoner år nu mer och mer bryts sönder och förvandlas till sophögar och döda stillastående vatten?

Frågorna kunde mångfaldigas. De pekar alla på för majoriteten av människorna negativa inslag i det som brukar kallas utveckling. Dessa negativa företeelser har länge varit förknippade med det kapitalistiska industrisamhället, men under de senaste årtiondena har vissa av dem tilltagit i styrka. Trots insatser av en växande miljöopinion har förstörelsen av miljön inte kunnat stoppas,

utan tilltar fortfarande. Och mänskligt arbete utförs alltså under förhållanden som medför fysiska och psykiska skador.

Förklaringen är att jakten efter profit, lönsamhetskravet eller hur man nu vill uttrycka det, i dagens svenska samhälle alltså bestämmer *vad* som skall produceras och *hur* det skall produceras liksom *var* det skall produceras.

Om giftiga ämnen ger större profiler än nyttiga ämnen så produceras gifter. Om utsvevtningsmetoder och farlig arbetsmiljö ger större vinster på det insatta kapitalet än en mänsklig teknik så används utsvevtningsmetoder och förstörs arbetarnas hälsa. Om det ger större profiler att flytta fabriker från glesbygden till storstäderna eller från Sverige till utlandet, så flyttas arbetstillfällena till storstäderna eller till utlandet.

Man utgår däremot inte från vad som borde vara naturligt, nämligen vad människorna behöver för sitt liv, vilka arbetsmetoder som kan skapa arbetsglädje och befördra människornas hälsa eller var det ur hela folkets eller ur hela mänsklighetens synpunkt är bäst att förlägga viss produktion.

Kapitalismens ekonomiska system kräver ständig expansion och utvidgning av marknaderna. Varje avbrott i eller blott avsaktande av denna utveckling leder till ekonomiska kriser. Det är för detta system likgiltigt vad som produceras blott det finns köpkraftig efterfrågan som garanterar avsättning av varorna. Militära förstörelsemedel eller födoämnen för livets uppehållande — det är för kapitalet likgiltigt blott varorna kan avsättas till hög profit. Och så perverterat är detta system att dess bästa utvecklingsmöjligheter ger inte produktion av nödvändighetsvaror, för vilka det finns begränsade avsättningsmöjligheter genom den arbetande befolkningens köpkraft, utan i stället produktion av investeringsvaror, av lyxvaror, av varor som kan förstöras i krig eller som har en inbyggd förstörelsemekanism eller som blir tekniskt eller modemässigt snabbt föråldrade.

En sådan företeelse som utbyggnaden av kärnkraften svarar mot viktiga behov i detta ekonomiska system.

Kärnkraftverken och hela den storskaliga energiförsörjningen ger långfristiga investeringsobjekt. De slukar själva stora mängder av material, energi och arbetskraft under uppbyggnadsskedet. De producerar en vara där avsättningen är säkrad genom den process i vilken kärnkraftverken själva ingår. Samtidigt förstärker utbyggnaden av kärnkraften viktiga utvecklingsdrag i denna ekonomiska process — produktionsprocessens och kapitalets ökade centralisation, kapitalistisk rationalisering, ersättande av människor med maskiner.

Det svenska folket fattade genom folkomröstningen om kärnkraften ett beslut som är unikt i nationernas historia. Det har högtidligt beslutat att använda kärnkraft som energikälla endast till en viss grad — högst 12 reaktorer — och endast under en viss tid — högst 25 år. Det unika i detta beslut är att en nation bestämmer sig för att bruka en viss teknologi under en bestämd period och att sedan helt lämna den.

Exemplet med kärnkraften — liksom kärnvapnen illustrerar hur vetenskap och teknik kan brukas för olika ändamål. I många länder arbetar i dag en majoritet av vetenskapsmännen för militärmaskinerna. De stora transnationella företagen och de imperialistiska staterna använder sin makt över tekniken och över informationen för att exploatera folken.

Under kapitalistiska förhållanden söker företagen utnyttja ny teknologi för att öka exploateringsgraden. Arbetare och andra anställda försöker självfallet att försvara sig mot denna skärpta exploatering. De kämpar för kortare arbetsdag, för högre löner och för demokratisk kontroll över införandet av ny teknik. Även kampen om själva arbetsorganisationen är mycket viktig, eftersom kapitalisterna använder nya metoder för att söka kontrollera arbetet.

Det finns ett bestämt samband mellan teknologi och social utveckling. Och detta samband gäller inte enbart industrin utan alla delar av samhället. Detta illustreras idag av följderna av datorisering och automation av arbetsprocessen. De problem som följer därmed finns i den industriella processen, men också inom tjänsteområdet, även den del som hör till den offentliga sektorn. På de stora kontoren, i bankerna och i försäkringsbolagen tar nu datorerna över mycket av det tidigare manuella arbetet. I snabbköpen används nya elektroniska hjälpmedel för prismärkning och för arbetet vid kassaapparaterna.

Liknande metoder som inom den kapitalistiska industrin för att kontrollera arbetsprocesserna och skärpa exploateringen används inte endast i den privata tjänstesektorn utan också inom den offentliga sektorn, på kontoren, på sjukhusen osv. Inom den medicinska vården sker t ex en långtgående arbetsdelning och specialisering. Motiveringen är i många fall en bättre och mera effektiv vård, men den andra sidan av myntet är ökad kontroll över arbetet och en förstärkt hierarki. Den medicinska vården formaliseras och arbetsdelningen används för att sänka lönenivån.

Datoriseringen invaderar också den informella sektorn och hemmen. Här finns perspektivet med hemdatorer som tar över kontakterna inte endast med myndigheterna utan också med samhället som helhet, inklusive kulturlivet, och t o m med släktingar och vänner. Det finns stor risk för att denna utveckling medverkar till en fortsatt atomisering i små familjegrupper i deras bostäder och även till en fortsatt polarisering av kvinnors och mäns arbete och liv.

Tidigare fanns inom arbetarrörelsen en tendens att betrakta varje teknisk nyhet och varje tillväxt av produktionskrafterna som något positivt. Ju mer de produktiva krafterna tillväxte under kapitalistiska förhållanden desto mera tilltog motsättningarna i samhället och desto närmare kom revolutionen och övergången till det socialistiska samhället. Så resonerade man ofta.

Det har emellertid mer och mer visat sig inte bara att vetenskapliga och tekniska nyheter kan användas för olika ändamål, utan också att vissa typer av teknologier direkt och indirekt kan innebära en fastlåsning i exploatering, miljöförstöring, imperialistiskt herravälde. Arbetarrörelsen kan därför inte ställa sig positiv till alla typer av teknisk nydaning. Olika teknologiska system påverkar samhällsutvecklingen på olika sätt. Det är i många fall en fråga om politiska beslut att introducera nya teknologier.

Den kamp som förts av arbetare och andra anställda på detta område har länge haft en huvudsakligen defensiv karaktär. Men nu börjar det finnas en rad exempel från olika länder på en kamp för en alternativ produktion och en alternativ teknik. Miljörörelsen har lyckats att utveckla debatten om alternativa energikällor, vilka även börjat användas i praktiken. Sol, vind, vågor, biomassa, jordvärme etc kommer att spela en växande roll som viktiga energikällor. Det socialistiska Sverige måste bygga sin energiförsörjning uteslutande på sådana förnybara energikällor.

På motsvarande sätt måste det ske ett direkt politiskt val av de teknologier, av de tekniska system som skall användas. I diskussionen om alternativ produktion och alternativ teknik kan alternativ inte betyda annan eller annorlunda i allmänhet, utan viss annan, en bestämd annan. Det är kanske bättre att använda andra termer som t ex samhällsnyttig produktion eller produktion för människors behov — människovärdig teknik eller demokratisk teknik. Avgörande är inte endast vad, utan också var och hur man producerar.

Tekniska system som i sig förutsätter en långtgående arbetsdelning och över- och underordning bör inte brukas i ett socialistiskt samhälle, till vars viktigaste målsättningar hör att bryta ned arbetsdelningen och avskaffa över- och underordningen i arbetsprocesserna liksom på alla andra områden. Ett sådant system är det s k taylorssystemet liksom alla dess underarter.

Vilka teknologier skall då väljas? Vilken produktion skall förekomma? Avgörande är naturligtvis de målsättningar som medborgarna ställer upp för samhällsutvecklingen. Och här kommer vi tillbaka till den diskussion som inledningsvis i detta kapitel fördes om begreppet tillväxt. Ingen samhällsform torde i längden kunna bestå utan någon form av tillväxt. Detta gäller också det socialistiska samhälle som skall utvecklas i Sverige. Men själva tillväxten måste i många avseenden ha en annan form och bestämmas efter andra normer än i det kapitalistiska samhället.

Under kapitalistiska förhållanden mäts tillväxten vanligen med BNP (bruttonationalprodukten), som är ett rent kvantitativt mått. "Välfärden" bestäms som mängden av producerade varor och tjänster. Men man tar ingen hänsyn till vilken typ av varor och tjänster det handlar om. Man gör heller inget "avdrag" för förstörelse av miljön eller skador på människorna.

Under socialismen måste det vara en grundsats att sådan produktion överhuvud taget icke får äga rum som är förknippad med skador på de arbetande människorna. All förgiftning av luft, vatten och naturmiljö måste vara förbjuden. Ingrepp i de naturliga ekologiska systemen får göras endast i yttersta nödfall när det handlar om att säkra människorna en materiell och kulturell minimi-standard.

Under kapitalismen finns det olika målsättningar och styrande processer inom olika samhällssektorer. Inom industrin och den privata distributionen av varor och tjänster är profitmakeriet motorn. Den offentliga sektorn söker också att nå ett slags profitabilitet, men är mera öppen för politiska inflytanden. Inom den informella sektorn sker produktionen i princip för behov. Det viktiga är bruksvärden, inte bytesvärden.

I det socialistiska samhället måste de normer som nu är vägledande inom den informella sektorn, dvs produktion för behov, bli dominerande i hela det ekonomiska livet.

I samhällsdebatten framförs också meningen att oavsett hur man bestämmer vad som är tillväxt, alltså även om man ger denna en mera kvalitativ innebörd, så bör tillväxten icke fortsätta eller i varje fall ske i lägre takt. Ibland talar man om "nolltillväxt" som idealet.

Detta kan inte vara en målsättning för det socialistiska samhället. Ett skäl är den internationella solidariteten, som kräver en rättvis fördelning av möjliga resurser. Den frågan tas upp i det avslutande kapitlet. Men också av andra skäl är noll-tillväxt inte en acceptabel norm. Det finns också inom det svenska samhället stora eftersatta behov, såväl på det materiella som framför allt på det kulturella området. Människorna har många skäl för att söka leva annorlunda, men de har inga skäl för att söka leva sämre. Målet måste vara ett annorlunda och bättre liv. Det är möjligt att produktionen av bröd är tillräcklig i Sverige, men det gäller verkligen inte tillgången på rosor.

I stället för stat

Socialism och kommunism är i många människors föreställning hårt sammanbundna med statsägande och statsmakt. Detta är egentligen en paradox. Marxismen, som ju ligger till grund för modernt socialistiskt tänkande, är den enda aktuella politiska ideologi som förutsätter att staten skall avskaffas. Och den nuvarande statsapparaten i de kapitalistiska samhällena är inte någon produkt av socialisternas politiska arbete. Den är i stället i allt väsentligt en borgerlig stat, som med olika medel försvarar den kapitalistiska ordningen.

Socialister och kommunister har emellertid som redan framhållits i stor utsträckning sig själva att skylla om många ser dem framför allt som företrädare för en stark och allomfattande statsmakt. I inrikespolitiken har de alltid varit benägna att ropa på förstatligande eller annat statens ingripande så fort något företag eller någon näring råkat i svårigheter. Och på den internationella arenan har

Sovjetunionen och likartade socialistiska samhällen, där något statens avdöende verkligen inte kommit till synes, kommit att betraktas som prototyper för socialismen. Och det är inte bara kommunister som rätt dras med anklagelsen att vilja skapa ett sådant samhälle. Även socialdemokraterna får av Thorbjörn Fälldin höra att de vill införa "öststatssocialism".

Det är avgörande för socialismens framtid i Sverige att dess anhängare bättre klargör sina verkliga positioner. Och detta kan inte ske enbart genom att framhålla, att de ingalunda avser att söka efterlikna den socialistiska modell som Sovjetunionen erbjuder. Det avgörande är att i den svenska verkligheten visa hur socialismen skall byggas som en samhällsform vilken såsom grund har individernas frivilliga samverkan, inte någon form av statstvång.

Det syftet har bl a denna lilla skrift. Men här finns naturligtvis problem, det måste erkännas. Ett av dem har att göra med den samhällsplanering av ekonomin, som är nödvändig om en behovshushållning skall kunna ersätta den kapitalistiska profitekonomi. En långtgående grad av planering finns även inom den nutida kapitalismen. Inom den process som är kapitalets koncentration och centralisation skapas jättelika koncerner, som vanligen också är transnationella företag, dvs driver verksamhet i en rad länder. Exempel på sådana stora finansiella konglomerat är Volvo och Electrolux som vardera omfattar flera hundra företag och arbetsplatser. Vart och ett av dessa företag har inemot 100000 anställda. Inom dem finns en långtgående planering av en omfattande ekonomisk verksamhet. Planeringen vidgas och förstärks av kartellavtal, samarbetsöverenskommelser, inplacering i finansiella maktcentra omkring de två stora affärsbankerna osv.

Detta är en planering som har målsättningen att garantera de stora finanskapitalistiska grupperna fortsatt makt, hög profitkvot och fortsatt kapitaltillväxt. Denna form av planering framställs i den borgerliga ideologin som marknadsekonomi. Väsentligen innebär den dock de stora företagens och finansgruppernas makt över produktion och marknad.

Socialismen innebär att denna finanskapitalets planering ersätts med folkets planhushållning. Inom företagen har de arbetande nu de avgörande maktpositionerna. Den avvägningsfråga som föreligger är förhållandet mellan av de olika folkrepresentationerna, riksdagen, landstingen och kommunfullmäktige, fattade beslut om investeringar och produktionsinriktning samt av företagskollektiven fattade beslut.

Hur stor andel av de sammanlagda resurserna i folkhushållningen som ett visst år och under en viss längre tidsperiod skall avsättas till investeringar måste naturligtvis avgöras genom centrala beslut. Detta avgörande är redan nu i hög grad centraliserat, till finanskapitalets ledande skikt. Dess ledande och styrande funktion ersätts under socialismen av beslut fattade av folkflertalet, i detta fall indirekt genom riksdagen. Detsamma gäller fördelningen i stort av de produktiva insatserna i samhället. Hur mycket man skall satsa på att utveckla den tunga metallurgin respektive textil- och beklädnadsindustrin avgörs inte längre av de transnationella företagens kamp om produktion, avsättningsområden och profiler utan av en långsiktig planering som utgår från befolkningens behov och önskemål.

Målsättningen är alltså inte något slags byråkratisk socialism, där statliga ämbetsverk och planrespektive partibyråkratier har den allt dominerande makten, medan folket mer eller mindre motvilligt tvingas acceptera vad som beslutas över deras huvuden. En sådan karikatyr eller deformation av det socialistiska samhället måste till varje pris undvikas. Den kan inte förverkliga socialistiska normer.

I motsats till vad som brukar påstås i den borgerliga ideologin kan socialismen innebära ett större inflytande för de enskilda människorna än i det nutida kapitalistiska samhället. Den s k fria marknadshushållningen förutsätter både fri konkurrens mellan företagen och fritt val av konsumenten-

terna. Båda dessa förutsättningar har i hög grad eliminerats under monopolkapitalismen. I stället för massor av små företag som likaberättigat tävlar med priskonkurrens på marknaden har kommit marknadsdominans eller marknadsledning genom ett fåtal stora koncerner, ofta på transnationell basis. Dessa planerar och styr marknaderna. De har också ett avgörande inflytande på konsumenternas val, som sker på av de trans-nationella koncernerna skapade villkor och ibland är direkt påverkade av dessa.

I det socialistiska samhället kan priskonkurrens mellan företagen bli en realitet. Konsumenterna kan träffa sina val mellan olika produkter och kvaliteter utan att vara påverkade och styrda av en intensiv kommersiell propaganda. De klassiska liberala ekonomernas ideal om ett samhälle där konsumenterna har den avgörande makten kan för första gången förverkligas — fast i en annan form än de tänkte sig.

Det är alltså de enskilda människornas behov och önskemål som avgör vad som skall produceras. Men dessa önskemål kan i det utvecklade samhället förverkligas på avgörande områden endast genom olika former av samverkan, genom kollektiv handling. Härvid måste en rad olika former komma till användning i det socialistiska samhället.

Vi har tidigare diskuterat statens bortdöende. ”I stället för en regering över personer får vi en förvaltning av ting och ledning av produktionsprocessen.” (Friedrich Engels). I denna förvaltning måste lokala organ spela en viktig roll. Under socialismen kan en verklig decentralisering äga rum.

Länen — eventuellt efter en mera rationell länsindelning — blir de regionala enheterna i den planerade folkhushållningen. En verklig utjämning mellan de olika regionerna genomföres. Denna måste ha sin grundval i ett relativt likartat förhållande inom varje region mellan befolkningens fördelning på de grundläggande näringarna — industri, jordbruk, service osv. Även inom de olika regionerna bör en utjämning ske.

Kommunerna blir de lokala enheterna i den planerade folkhushållningen. De skall ha rätt att överta och själva driva företag, men framför allt skall de understödja de arbetarstyrda företagen genom att utveckla den nödvändiga infrastrukturen — kommunikationer, bostäder, skolor, sjukvård, kulturell miljö osv. Den kommunala självstyrelsen är en nationell pärla som måste bevaras och vidareutvecklas. Här har vi just en sådan säregenhet, karakteristisk för utvecklingen i vårt land, som är positiv och som måste präglade utformningen av socialismen på svenska.

Men även inom kommunerna är det nödvändigt med förändringar. Bildandet av storkommuner har haft både positiva och negativa verkningar. Till de negativa hör en byråkratisering och professionalisering av den politiska ledningen. Inom kommunerna måste skapas en levande och aktiv direkt folkstyrelse, som innebär att alla kommunmedlemmar har möjlighet att kontinuerligt delta i förvaltningen och utvecklingen av den egna kommunen. Bostadsområden och företag blir här, såsom närmare utvecklas i nästa kapitel, den naturliga basen.

Nya former för samverkan mellan människorna måste emellertid också utvecklas. I många länder finns nu en diskussion som knyter an till betydelsen av den informella eller osynliga ekonomin. Man understryker hur viktigt det är att stödja den informella ekonomin och samtidigt försöka utveckla den till en ny samhällelig organisation med en bredare social bas än den privata familjen. På den nordiska kvinnokonferensen i Kungälv 1979 uttrycktes denna idé i följande ord:

”. . . det behövs en *mellannivå* mellan det privata och det offentliga, mellan ”storsamhället” och den krympande familjen, och . . . denna mellannivå måste vara knuten till boendet och *bygga på arbetsgemenskap och självbestämmande för grupper av människor som bor nära varandra.*”

Det är en tankegång som passar väl in i de huvudlinjer som denna skrift söker föra fram. Det är emellertid också viktigt att komma ihåg att det redan i det nuvarande samhället finns ett slags mellannivå mellan det privata och det allmänna, som är organiserad på annat sätt, men som det inte är mindre viktigt att knyta an till och utveckla. Jag tänker på folkrörelserna.

Folkrörelserna indelas ibland i gamla och nya. Till de nya folkrörelserna skulle då höra miljö-rörelsen, antikärnkraftsrörelsen, den nya kvinnorörelsen, den nya fredsrörelsen eller antikärnvapenrörelsen, de internationella solidaritetsrörelserna. Exemplet med kvinnorörelsen och fredsrörelsen visar dock att gränsen mellan gamla och nya folkrörelser är svår att dra. I dessa båda rörelser finns både "gamla" och "nya" tendenser. Till de gamla i meningen väletablerade folkrörelserna hör fackföreningsrörelsen, den kooperativa rörelsen, nykterhetsrörelsen, den frireligiösa rörelsen, idrottsrörelsen.

Gemensamt för både gamla och nya folkrörelser är att de bygger både budskap och verksamhet på solidaritet, på samverkan för att nå gemensamma mål. Deras ideologi står därmed i en mycket skarp motsättning till den egoismens och individualismens höga visa som predikas av den skarpa liberalismens (eller gamla konservatismens) profeter. Och deras praktik är egentligen en enda kamp mot kapitalismens principer och lagbundenhet.

Det finns knappast något annat land där de oberoende folkrörelserna spelar en sådan roll som i Sverige. Här är ytterligare en sådan nationell säregenhet, som är utomordentligt positiv och som måste präglade byggandet av socialism på svenska. Särskilt under en samhällsutveckling där statsmakten i gammal mening dör bort finns viktiga uppgifter för folkrörelserna.

Leva tillsammans

Det finns många frågor att besvara om livet i ett framtida socialistiskt Sverige. Beträffande svaret på de flesta av dem gäller vad Engels påpekade i ett redan anfört brev, nämligen att allt man rimligen kan göra är: 1) att försöka finna de principer som bör användas till att börja med, och 2) att försöka finna den allmänna tendensen för den fortsatta utvecklingen. Det socialistiska samhället är inte oföränderligt och en gång för alla givet. På grundval av bestämda nya grunder för samhället kommer en ständig utveckling att ske.

I de föregående kapitlen har med en viss ensidighet några viktiga grunddrag för det socialistiska och kommunistiska samhället framhävts. Den fasta arbetsdelningen skall avskaffas, klasserna försvinna och staten dö bort. I stället för hierarkisk över- och underordning, i stället för relationen mellan förtryckare och förtryckta skall förhållandet mellan människorna präglas av samverkan och gemenskap.

En viktig förtrycksrelation i det kapitalistiska samhället, som självklart måste upphävas under socialismen, är den patriarkaliska. Förtrycket och diskrimineringen av kvinnorna är knutet till klassamhället, men innehåller samtidigt en bredare relation. Det finns även inom klasserna och inom familjerna. Möjligen ger detta en del av förklaringen till att det så segt håller sig kvar i kända socialistiska samhällen.

Varje form av diskriminering, varje form av förtryck strider självfallet mot socialistiska normer. Patriarkalism kan inte förenas med verklig socialism. Kvinnornas fullständiga befrielse från varje form av klass- och könsförtryck måste vara en självklarhet i det socialistiska Sverige.

Samhället måste byggas så att denna frigörelse underlättas och möjliggörs. Avgörande är naturligtvis förändringen i kvinnornas egen ställning, men även männens ställning måste förändras och detta inte endast i den självklara meningen att de upphör att utöva kvinnoförtryck.

Upphävandet av den fasta arbetsdelningen, framför allt dess vertikala form, men även ensidigheten i yrkesutövningen, skapar förutsättningar för jämlikhet mellan kvinna och man liksom mellan alla människor. När alla arbetar på samma nivå i en gemenskap, när alla utövar både manuellt och intellektuellt arbete, när alla deltar jämlikt i hushållsarbetet liksom i vården av barnen, de gamla och de sjuka, då har viktiga socialistiska normer börjat förverkligas. Då har också grunden lagts för verklig jämlikhet mellan kvinnor och män.

Redan i *Kommunistiska manifestet* bemötte Marx och Engels anklagelserna från borgerligheten för att kommunisterna ville upplösa familjen. De kastade med rätta anklagelsen tillbaka. Det är kapitalismen som upplöser familjebanden. Den utvecklingen har inte avstannat och framträder ideligen i nya fenomen. De senaste heter pendlare och gästarbetare.

Hur blir då familjens framtid i det socialistiska Sverige? Den tendens som framträtt starkast under de senaste årtiondena har varit ökningen av antalet ensamstående och de ensamståendes och familjernas allt större isolering. Direkta kontakter mellan människor ersätts alltmera med indirekta, via telefon, radio, TV osv. Text-TV och hemdatorer kan ytterligare driva på denna utveckling.

En motsatt utveckling, i riktning mot större familjegrupper, förefaller önskvärd. Om vi skall få ett socialistiskt samhälle byggt på gemenskap måste ju gemenskapen finnas i levande livet. Sådana större familjegrupper kan omfatta flera generationer, som bor tillsammans, och de kan också utvecklas på bredden. En kombination av traditionell släkt- och boendegemenskap ger kanske de bästa livsbetingelserna. Genom att alla människor får rätt till arbete och inkomst samt med den begränsning av arvsrätten, som socialismen genomför, bortfaller grunderna och motiven för det i ordets egentliga mening borgerliga äktenskapet.

Bostadsområdet, som kan omfatta ett eller flera kvarter, är det naturliga minsta förvaltningsområdet i den socialistiska gemenskapen. Kommunen bör vara ägare till marken liksom till alla hyreshus, också småhus. Privat ägande av småhus bör emellertid samtidigt vara möjligt. En blandning av höghus och småhus bör eftersträvas. Alla boende, även de i flerfamiljshus, bör om möjligt ha tillgång till areal för odling av grönsaker och potatis för eget bruk.

I debatten om det önskvärda samhället har även framförts idéer om att boendegemenskapen samtidigt skulle vara en arbetsgemenskap. Man tänker sig arbetskooperativ av olika slag. En sådan kombination torde emellertid vara möjlig endast när det gäller vissa delar av produktionen. Närproduktion för eget behov liksom annan produktion i sådan mindre skala, som lämpar sig för arbetskooperativ inom ett icke alltför stort bostadsområde, kan lämpligen omfatta endast vissa typer av produkter. Småskalighet är inte möjlig på alla produktionsområden. För andra produktionsområden lämpar sig bättre eller är t o m oundgängligen nödvändig produktion i större skala. Metallurgi, produktion av pappersmassa etc kan vara exempel.

Det betyder inte att nuvarande storlek på arbetsplatser, företag och koncerner nödvändigt bör upprätthållas. Den är inte ensidigt bestämd av tekniken — vilken f ö kan och måste förändras — utan också i hög grad av finansiella och maktpolitiska hänsyn. De många hundra företag och arbetsplatser, som är sammanförda i de stora koncernerna, kan i ett självstyrelsesystem med fördel förvaltas självständigt.

Produktionen av materiella nyttigheter måste tänkas ske i både småskaliga och storskaliga företag, beroende på produktens karaktär och den uppnådda tekniken. Den måste ha formen både av närproduktion för de arbetandes egna behov och av produktion för hela samhället liksom för de utrikes marknaderna.

En allmän strävan bör emellertid vara att arbetsplatser och bostäder ligger nära varandra, så att

tidsödande arbetsresor kan undvikas. Detta underlättar även en rationell ordning av trafikväsendet som bör bygga på en utbyggd kollektivtrafik. Bilexpansionen har kulminerat på 1980-talet och personbilstrafiken är begränsad efter behov.

När det gäller andra delar av arbetet än det som försiggår i den materiella produktionen (och det gäller som tidigare påpekats om större delen av det totala arbetet) så kan de lättare kombineras med boendegemenskapen. Olika delar av servicenäringarna ges med fördel en lokal förankring. Arbetet i den informella sektorn är redan nu till större delen kombinerat med boendet.

Den nuvarande tendensen till mastodontanläggningar när det gäller sjukhus och skolor bör brytas. Lokal förankring för båda dessa viktiga grenar av samhällsarbetet kan lätt motiveras och genomföras. Vården av barnen och av de gamla integreras självklart med boende- och arbetsgemenskapen. Då blir det också lättare för alla att delta i vårdarbetet.

Skolan måste byggas på en ny grundval. Den strikta arbetsdelningen, framför allt klyftan mellan intellektuellt och manuellt arbete, är upphävd. I skolan bör teori och praktik ägnas halva tiden var. Redan från första klass och hela skoltiden ut arbetar eleverna i industri, jordbruk, servicenäringar, vård och kulturell verksamhet. Detta underlättas av skolans förankring i boende- och arbetsgemenskapen.

Kulturlivet får också sin förankring i den lokala gemenskapen. När alla får tillfälle att under en del av sin dag ägna sig åt skapande kulturverksamhet blir följden ett starkt kulturellt uppsving, både kvantitativt och kvalitativt. Människan som kulturvarelse måste sättas i främsta rummet. Det ger sin prägel åt det gemensamma livet.

Sverige i världen

Varken i ett stort eller i ett litet land kan socialism byggas i avskildhet från världen i övrigt. Det gäller naturligtvis också i Sverige. Skälen härför är flerfaldiga.

Övergången till socialism förutsätter att man bryter de transnationella företagens grepp över Sveriges ekonomi. Det gäller både de transnationella företag som har sin utgångspunkt inom landet som de stora multijättarna med bas främst i Förenta Staterna. Sveriges beroende av en eventuell kvarlevande imperialistisk världsordning måste också brytas. Landet måste dras ut ur det finansiella och produktionsekonomiska nät som spinns allt tätare av glupska imperialistiska spindlar.

Det sker naturligtvis inte ostraffat. Produktionsstrejk, kapitalflykt, handelsbojkotter och direkt militär intervention är medel som använts mot folk som velat bygga socialism eller bara återvinna nationellt oberoende.

En övergång i Sverige till socialism kommer med stor sannolikhet att underlättas av förändringar i de internationella maktförhållandena som vid denna tidpunkt redan ägt rum. Sverige blir inte det första land i Västeuropa, där en genuin socialistisk omvandlingsprocess startar. Snarare finns det risk för att vi kommer att finnas i den bakre delen av kön.

Det betyder att det för vår del finns en omfattande internationell erfarenhet och en gynnsam internationell omgivning att luta oss emot. Försök till militär intervention försvaras. Handelsbojkotter kan motverkas av utvidgade handelsförbindelser med socialistiska länder. Det område dit kapitalflykt är möjlig har krympt. Att Sverige sålunda inte är det första västeuropeiska land som går över till socialismen underlättar alltså denna process.

Sverige har nu en omfattande utrikeshandel. Starka krafter vill satsa på exportindustrin som den

avgörande faktorn för en återupptagen expansion och vill öka utrikeshandelns andel av produktionen. Samma inriktning finns i alla kapitalistiska länder, som slåss om en marknad vars utvidgning stöter på många problem.

Även med den förändring av målsättningen för den ekonomiska verksamheten, som diskuterats i de föregående kapitlen, måste Sverige naturligtvis även som socialistiskt samhälle ha en betydande utrikeshandel. Många produkter framställs inte inom landet, men framstår som önskvärda för medborgarna, och måste betalas med export.

Men det finns skäl att förmoda att importens andel relativt kommer att minska om begreppet levnadsstandard förändras kvalitativt på det sätt som här diskuterats. Övergång till mera energisnål produktion, energiförsörjning byggd på varaktiga inhemska råvaror, ökad småskalighet i produktionsprocesserna, större inslag av lokalproduktion och egenproduktion, de ekologiska hänsynen, det kulturella livets ökade betydelse — alla dessa förändringar verkar i samma riktning.

Det finns emellertid ett viktigt skäl varför Sverige skall upprätthålla en stor produktion avsedd icke nödvändigtvis för utrikeshandel, men väl för utrikes användning. Det har att göra med den stora och växande klyftan mellan rika länder och fattiga folk i världen.

Sverige hör ju nu till de imperialistiska staterna i världen. Det finns falska teorier och det finns sanna teorier om förhållandet mellan de imperialistiska staterna och folken i tredje världen. Till de falska teorierna hör föreställningen att en snabb tillväxt i de rika, industrialiserade länderna betyder förbättrade förhållanden för de fattiga, utplundrade ländernas folk. De sanna teorierna kan vara skrivna i olika termer, men det gemensamma för dem är att de fastslår att de rika länderna är rika just därför att de fattiga länderna är fattiga.

Eller uttryckt av Frantz Fanon, den algeriske läkaren som så klart formulerat de utplundrade folkens revolutionära ideologi:

”Imperialistländernas rikedom är också vår. . . . Det är högst påtagligt att Europa svullnat upp omåttligt av guld och råvaror från kolonialländerna: Latinamerika, Kina och Afrika. Från alla dessa kontinenter mot vilka Europa idag reser sitt välmående torn går — i riktning mot just detta Europa — diamanter och olja, siden och bomull, trä och exotiska produkter. Europa är bokstavligt Tredje världens skapelse. De rikedomar det dränks i har stulits från de underutvecklade folken. Hamnarna i Holland och Liverpool, dockorna i Bordeaux och Liverpool som specialiserat sig på slavhandel, har miljoner deporterade slavar att tacka för sitt anseende. Och när vi hör en europeisk statschef med handen på hjärtat förklara att han måste hjälpa de stackars underutvecklade folken darrar vi inte av tacksamhet. Tvärtom säger vi:

”Det är en rättvis gottgörelse som kommer att vederfaras oss.” Vi accepterar heller inte att hjälpen till de underutvecklade länderna blir ett ”barmhärtighetsverk”. Denna hjälp måste vara bekräftelsen på ett dubbelt ställningstagande, ett ställningstagande av de koloniserade att detta tillkommer dem och av kapitalistmakterna att de verkligen måste betala. Om kapitalistländerna av oförstånd — låt oss inte säga otacksamhet — vägrar betala kommer den obevekliga dialektiken i deras eget system att kväva dem.”

Så långt Fanon. Citatet ur hans redan klassiska bok *Jordens fördömda* uttrycker de värderingar som det är nödvändigt att utgå ifrån. Och det är nödvändigt att avvisa allt tal om att det nu skulle utgå hjälp eller bistånd från de rika, industrialiserade länderna till de fattiga, utplundrade länderna. Sådant tal är sprunget ur falska föreställningar. Om man ser till flödet av värden, av rikedomar från det ena området till det andra så är det alltså folken i de underutvecklade länderna som tvingas bistå de imperialistiska staterna, som tvingas ”hjälpa” dem.

Sakläget är dessutom att klyftan mellan rika och fattiga länder — om man nu använder dessa schabloner oavbrutet växer. Överföringen av resurser på offentlig väg från de rika länderna till länderna i Tredje världen är obetydlig och visar tendens till minskning. U-ländernas handelsförhållanden har som genomsnitt försämrats. Klyftan har växt mellan olika grupper av u-länder. Klyftan mellan rika och fattiga har ökat i en rad u-länder. Befolkningstillväxten i Tredje världen har accelererat. Det finns idag flera människor som är hungriga, sjuka, hemlösa och analfabeter än vad som var fallet exempelvis när Förenta Nationerna grundades för snart 40 år sedan.

Massfattigdom är ett resultat av underutveckling. Lösningen på problemet att avskaffa fattigdomen ligger inte i relationen mellan enskilda fattiga och rika länder, utan i förhållandet mellan fattiga och rika länder som helhet och mellan fattiga och rika klasser inom den underutvecklade delen av världen.

Arbetet med att bryta underutvecklingen och skapa en utjämning i världsmåttstock har redan börjat. De avgörande och nödvändiga förändringarna ligger i händerna på folket i Tredje världen. Det finns redan en grupp av socialistiska och progressiva u-länder som gjort sig oberoende eller kämpar för oberoende av imperialismen och som baserar sin utvecklingspolitik på massmobilisering, jordreformer och självtillit.

Vad vi kan göra i den andra delen av världen är att på alla sätt understödja dessa länders kamp. Vi måste stödja de befrielseörelser som står mitt uppe i striden för självständighet. Vi måste stödja kraven på en verklig förändring av den internationella ekonomiska strukturen. Och vi måste kämpa för en förändring av vårt eget samhälle, så att imperialismen ersätts med en socialistisk samhällsordning.

En bättre u-landspolitik från Sveriges sida kan naturligtvis inte vänta till dess socialismen genomförs. Men å andra sidan underlättas i hög grad resursöverföringen från rika till fattiga länder under planhushållning och socialism.

Målsättningen måste vara en fullständig utjämning mellan levnadsnivåerna för befolkningen i olika länder. Det strider mot alla socialistiska normer att vi skulle bygga ett land av jämlikhet och överflöd här uppe i Norden, medan miljarder av våra systrar och bröder i världen lider under svält och sjukdomar.

Och det måste sägas rent ut att dessa väsentliga grundläggande värderingar självfallet innebär att vår egen välfärd — hur denna nu än definieras — inte kan tillväxa utan hänsyn till kravet på en internationell utjämning. Vi kan inte slå oss till ro med lögnen att ekonomiska framsteg i vårt eget land innebär något slags garanti för förbättringar i Tredje världen. Vårt välstånd idag kommer till en viktig del av den utplundring av Tredje världen som Sverige deltar i. Vi måste betala tillbaka!

Sådana hänsyn måste alltså påverka omfattningen och karaktären av den del av den svenska produktionen som är avsedd för utrikes användning.

Processen av internationalisering kommer att fortsätta. Men både under övergången till socialismen och när det socialistiska samhället byggs i Sverige så kommer den att anta nya former. Dess bärare är nu framför allt de transnationella företagen. Kampen för att bryta multijättarnas herravälde kommer emellertid att vara en förstarangsuppgift under de närmaste årtiondena och ett nödvändigt led i kampen för att upprätta socialistiska förhållanden. Härvid kommer särskilt det internationella fackliga samarbetet att spela en avgörande roll. Om kampen blir framgångsrik flyttas alltså tyngdpunkten i internationaliseringsprocessen från det finansiellt—ekonomiska till det fackligt—politiska området.

Och när de transnationella företagens makt brutits och socialistiska samhällen börjat byggas i en

rad länder kan folken utveckla ett verkligt fritt internationellt samarbete. Detta måste självfallet bygga på fullständig respekt för varje folks självständighet och vara fritt från varje inslag av stormaktspolitik och ledarroll.

Socialismens möjligheter i Sverige och i världen kan tecknas i ett optimistiskt perspektiv. Den svenska arbetarrörelsens historia och de starka folkliga traditionerna i vårt land gör det berättigat att tala om möjligheten av en socialism på svenska. Den återstår fortfarande att bygga, men dess nödvändighet framträder för varje dag allt starkare. Om den blir verklighet beror på det svenska folkets kamp, men också på internationella omständigheter. Vid horisonten reser sig allt mörkare hotet om ett kärnvapenkrig och den mänskliga civilisationens undergång. Bekämpa kriget! Förbjud kärnvapnen! Seger för dessa paroller är den första betingelsen för att socialismens ideal skall bli verklighet.